

TALLINNA TEHNIKAÜLIKOOL
Majandusteaduskond
Rahvusvaheliste suhete instituut
Kommunikatsiooni ja kultuuri õppetool

Johanna-Maria Soone

**RELIGIOONI MÕJU INTEGRATSIOONIPROTSESSILE
EUROOPAS PRANTSUSMAA NÄITEL**

Bakalaureuse töö

Juhendaja: õppejõud Jüri Raudsepp

Tallinn 2016

SISUKORD

ABSTRAKT	3
SISSEJUHATUS	4
1. RELIGIOONI ROLLI KUJUNEMINE LÄÄNEMAAILMAS	6
1.1. Religiooni käsitlemine sotsioloogias ja politoloogias	6
1.2. Religioonist tulenevad väljakutsed kaasaegse demokraatliku ühiskonna jaoks	8
2. KRISTLIKU KULTUURIPÄRANDI MÕJU INTEGRATSIOONIPROTSESSILE TÄNASES EUROOPAS	11
2.1. Euroopalikud väärtused ja kristlik kultuuripärand	11
2.2. Moslemite integreerimine kristliku kultuuripärandiga ühiskonda.....	14
3. <i>LAÏCITÉ</i> KONTSEPTSIOON VABARIIKLIKE VÄÄRTUSTE TAGAJANA PRANTSUSMAAL	17
3.1. <i>Laïcité</i> ajalugu ja põhimõtted	17
3.2. <i>Laïcité</i> roll integratsiooniprotsessis	19
4. RELIGIOONI ROLL INTEGRATSIOONIPROTSESSIS PRANTSUSMAAL	22
4.1. Erisused kristlastest ja moslemitest immigrantide integreerumisel ühiskonda	22
4.2. Moslemite käitumisviis ja tavad, mis tekitavad põhjendatud diskrimineerimist.....	24
4.3. Põhjendamatu diskrimineerimine sihtriigi põliselanike poolt	27
JÄRELDUSED	30
KOKKUVÕTE	33
SUMMARY	36
VIIDATUD ALLIKAD	39

ABSTRAKT

Uurimistöö teemaks on religiooni mõju integratsiooniprotsessile Euroopas Prantsusmaa näitel.

Uurimistöö eesmärgiks oli hinnata religiooni käsitlust ning selle mõju integratsiooniprotsessile tänases Euroopas. Muuhulgas otsis autor vastuseid küsimustele:

1. Mil määral on Euroopa võimeline integreerima immigrante, kelle religioosne taust on eurooplasele võõras ja religioosne identiteet keskmisest eurooplasest märkimisväärselt tugevam;
2. Mil määral on Euroopasse saabunud immigrandid ise valmis muutma oma suhtumist ja usulisi tavaid, et integreeruda euroopalikku sekulaarsesse ühiskonda.

Töös on kasutatud peamiselt kvalitatiivset uurimismeetodit. Analüüs tugines teaduslikel uuringutel, teadusartiklidel, õigusaktidel ja ametlikel dokumentidel.

Uurimistöö tulemused näitasid, et religiooni mõju kaasaegses Euroopas on suurem kui seda teadvustatakse. Euroopa riikide integratsioonipoliitikad tuginevad modernsel demokraatlikul ühiskonnamudelil, kus religioonil puudub enamjaolt märkimisväärne roll. Kaasaegses Euroopas on aga üha suurenev moslemitest immigrantide hulk, kelle jaoks religioon on elus olulisel kohal ning kelle maailmakäsitlust on keeruline sobitada kristliku kultuuripärandiga sekulaarse riigi normidega. Mitmed uuringud kinnitavad, et moslemite integreerimine kristliku kultuuripärandiga euroopalikku ühiskonda on seni suures osas ebaõnnestunud. Moslemitest immigrandid kogevad süsteemselt rohkem diskrimineerimist kui kristlastest immigrandid ning moslemite eraldumine ühiskonnast ei vähene, vaid pigem suureneb aja jooksul.

Võtmesõnad: religioon, integratsioon, demokraatia, islam, diskrimineerimine

SISSEJUHATUS

Euroopas kehtivad kõikidele ühiskonnaliikmetele demokraatlikud vabadused, sealhulgas usu- ja südametunnistuse vabadus. Modernsele sekulaarsele ühiskonnale kohaselt on kõikide religioonide järgijatele tagatud sealjuures võrdsed võimalused. Tänapäeval, kui Euroopa on silmitsi üha suureneva islami kogukonnaga, kelle eluviis, kombed ja tõekspidamised on modernsest ühiskonnast oluliselt erinevad, on võrdsete demokraatlike vabaduste tagamine Euroopale komplitseeritum. Seda enam, et euroopalik ühiskond tugineb kristlikul kultuuripärandil ning seetõttu on juba ajalooliselt ühiskonda juurdunud mitmed kristlikud tavad, kombed ja väärtussüsteem, mida praeguseks juba ilmaliku elu loomuliku osana käsitletakse. Muutuv olukord seab integratsioonipoliitikale Euroopa riikides uued väljakutsed.

Käosoleva uurimistöö eesmärgiks on hinnata religiooni käsitlust ning selle mõju integratsiooniprotsessile tänases Euroopas. Autor otsib muuhulgas vastuseid küsimustele:

1. Mil määral on Euroopa võimeline integreerima immigrante, kelle religioosne taust on eurooplasele võõras ja religioosne identiteet keskmisest eurooplasest märkimisväärselt tugevam;
2. Mil määral on Euroopasse saabunud immigrandid ise valmis muutma oma suhtumist ja usulisi tavasid, et integreeruda euroopalikku sekulaarsesse ühiskonda.

Teema laiemaks mõistmiseks ja sügavamaks analüüsiks on töös käsitletud Prantsusmaa näidet. Prantsusmaa on kristliku kultuuripärandiga ühiskond, kus elab Euroopa suurim moslemite kogukond, mistõttu on selline ühiskond eelpooltõudud küsimuste analüüsiks autori arvamuse kohaselt parim valik.

Töös on kasutatud peamiselt kvalitatiivset uurimismeetodit. Analüüs tugineb teaduslikel uuringutel, õigusaktidel, ametlikel dokumentidel ja teadusartiklidel.

Uurimistöö esimeses osas keskendub autor religiooni rolli kujunemisele läänemaailmas, võttes põhjalikuma vaatluse alla religiooni käsitluse sotsioloogias ja politoloogias. Ühtlasi analüüsib autor religioonist tulenevaid väljakutseid kaasaegse demokraatliku ühiskonna jaoks. Globaliseerumise tulemusena ei eksisteeri erinevad

religioonid enam isolatsioonis ning see seab läänemaailma uude olukorda. Kaasaegsel demokraatlikul ühiskonnal tuleb muuhulgas hakkama saada ka immigrantidega, kelle jaoks sekulaarne ühiskond on võõras.

Uurimistöö teises osas keskendub autor euroopalikele väärtustele, Euroopa kristlikule kultuuripärandile ning moslemite integreerimisele sellisesse keskkonda. Euroopa on küll suure osas sekulariseerunud, kuid kristlikul kultuuripärandil on sealjuures arvestatav mõju. Seda nii Euroopa identiteedi kujundajana kui ka väärtusbaasi loojana.

Töö kolmas osa käsitleb Prantsusmaal kehtivat *laïcité* kontseptsiooni. *Laïcité* peamiseks eesmärgiks on tagada vabariiklike väärtuste säilimine, mida Prantsusmaa peab riigi jaoks esmatahtsaks. Muuhulgas piirab *laïcité* oluliselt religiooni avalikus ruumis. Autor toob välja olulisemad pöörded *laïcité* ajaloos ning analüüsib selle mõju ühiskonnale ja integratsiooniprotsessile.

Uurimistöö neljandas osas keskendub autor üksikasjalikumalt religiooni rollile integratsiooniprotsessis Prantsusmaal. Tuginedes Prantsusmaal läbiviidud uuringutele, analüüsib autor erisusi kristlastest ja moslemitest immigrantide integreerumisel sealsesse ühiskonda. Kuna integreerumisprotsessi õnnestumisel mängib oma osa nii immigrantide suhtumine kui ka neid vastuvõtva ühiskonna valmisolek, analüüsib autor sellega seonduvaid probleeme mõlemast vaatenurgast lähtudes.

1. RELIGIOONI ROLLI KUJUNEMINE LÄÄNEMAAILMAS

1.1. Religiooni käsitlemine sotsioloogias ja politoloogias

Sotsioloogia rajajate põlvkond koosnes enamasti eurooplastest, kes kasvasid üles poliitilise ja kultuurilise murrangu perioodil, mille tõi endaga kaasa Valgustusajastu. Uue ajastu ideaaliks oli ratsionalistlik maailmakäsitlus, mis tugines teaduse saavutustel ja uut moodi õiguskorral. Uue ühiskonnakorralduse pooldajad võitlesid kõige sellise vastu, mis toetas *status quo* säilitamist ja takistas ühiskonna arengut, mille hulka arvati ka traditsiooniline religioon. Selle ajastu suured mõtlejad olid veendunud, et religioosne ideoloogia asendub 19. sajandi jooksul sekulaarsega, sest teaduse areng ja sellele tuginev ratsionaalne mõtlemine kummutab religioossed arusaamad maailma toimimisest. (Hadden 1987, b)

Vahepealsed sajandid ei ole suuri muutusi selles osas kaasa toonud. Kaasaja sotsiaalteadlased on astunud Valgustusajastu mõtlejate jälgedes ja loonud paradigmad, mille kohaselt ei ole religioonil modernses poliitilises elus ja ühiskonnas märkimisväärset rolli (Fox, Sandler 2006, 10).

Poliitikateadustes esindab sellist paradigmat moderniseerumise teooria. Selle kohaselt viivad moderniseerumisele omased protsessid paratamatult selliste põliste tegurite, nagu etnilisus ja religioon, kadumisele poliitikast. Moderniseerumisele omaste protsesside all peetakse silmas majanduse arengut, urbaniseerumist, kaasaegseid sotsiaalseid institutsioone, pluralismi, mitmekülgsust kirjandust, haridustaseme tõusu ning suuri edusamme teaduse ja tehnika vallas. Moderniseerumise teooria seisukohti pooldasid enamik Lääne poliitikateadlasi 1950. aastate lõpust kuni 1970. aastate keskpaigani. (Ibid. 10)

Sotsioloogias on moderniseerumise teooriale analoogiks sekulariseerumise teooria, mis keskendus täielikult religioonile ja jäi domineerivaks paradigmaks sotsioloogias 1990-ndate aastate alguseni. Selle teooria kohaselt muutub ühiskond arengu käigus järjest sekulaarsemaks, peamiselt nende samade tegurite tõttu, mida poliitikateadlasedki on omalt poolt moderniseerumise teoorias välja toonud. Sotsiaalsed normid, mida varem tõlgendati

religioosete institutsioonide poolt, põhinevad nüüd sekulariseerumise teooria kohasel ratsionaalsel mõtlemisel ja teaduslikul lähenemisel. Sekulaarsed institutsioonid on üle võtnud mitmeid rolle, mida traditsiooniliselt on täitnud religioon. Preestrid ja kirikuõpetajad on asendunud psühholoogide, psühhiaatrite, antropoloogide ja sotsioloogidega. Religioon, mis aitas korraldada elu kogukonnas, ei oma enam tähtsust, sest seesugust ühtset suurt kogukonda enam ei eksisteeri. (Fox, Sandler 2006, 11) Religioossuse kadumist inimeste eraelust peeti sellise sotsiaalse muutuse loomulikuks kõrvalproduktiks (Haynes 2007, 8).

1960. aastateks oli selgelt märgata, et religiooni mõju on ühiskonnas märkimisväärselt vähenenud. Sekulariseerumise teooriat tunnustati sotsiaalteaduslikult paikapidava teorianana. (Herrington, McKay 2015, 3) Vähem kui paarkümmend aastat hiljem hakkasid leidma aset sündmused, mis seadsid sekulariseerumise leviku maailmas kahtluse alla. 1979. aastal sai alguse islamistlik revolutsioon Iraanis ja islamistlike mudžahiidide ülestõus Nõukogude Liidu okupatsiooni vastu Afganistanis. Järgmisel aastal valiti Ronald Reagan Ameerika Ühendriikide presidendiks politiseerunud evangeelsete kristlaste, juutide ja mormoonide toel. Ida-Euroopas astus Poola solidaarne ametiühing edukalt vastu kommunistlikule riigile paavst Johannes Paulus II ja Rooma-Katoliku Kiriku kaasabil. 1980. aastatel oli maailm tunnistajaks sikhi separatistide võitlusele sekulaarse India vastu Khalistani liikumise vormis ja Indira Gandhi mõrvale sikhist ihukaitsja poolt. Samasse kümnendisse jäi ka hindu-natsionalistliku partei Bharatiya Janata esiletõus. Kümnendi lõpus hakkasid religioossed natsionalistid vastu sekulaarsele sionismile Iisraelis, hiljem jätkasid sama võitlust islamistlikud grupid kõrvalasuvast Palestiinast. (Reisebrot 2014, 1)

1980. aastate alguses hakkasid poliitikateadlased ümber hindama varasemaid seisukohti etnilisust ja religiooni puudutavates küsimustes, 1990. aastate alguses hakati kahtlema sekulariseerumise teooria paikapidavuses. Olenemata sellest, et religiooni mõju oli selgelt märgata üle maailma kogu aeg, sai läänemaailma teadlaste jaoks tõukejõuks religioossuse tõus Ameerika Ühendriikides ja Iraani revolutsioon, mis oli oma sisult revolutsioon läänelikustamise vastu (Fox, Sandler 2006, 19).

Viimase viiekümne aasta jooksul on põhimõtteliselt kõik arenenud ühiskonnad liikunud sekulaarsuse suunas, kuid maailmas tervikuna on traditsioonilise religiooni järgijate hulk suurem kui kunagi varem ja selliste inimeste arv maailma populatsioonis on järjest kasvav (Norris, Inglehart 2004, 5). Religioossuse kasvu maailmas kinnitab ka Bostoni Ülikooli poolt koostatav maailma religioonide andmebaas (Boston University World Religion

Database), mida peetakse suurimaks teadlaste poolt kasutatavaks informatsiooniallikaks religioonide käsitlemisel (Herrington, McKay 2015, 2).

Religiooni taaselustumise põhjused peituvad irooniliselt just neis jõududes, mida peeti religiooni kadumise põhjustajateks, milleks olid globaliseerumine, moderniseerumine, tehnoloogia täiustumine, demokraatia, majanduslik areng, industrialiseerumine ja urbaniseerumine (Ibid. 4). Ka religioosse fundamentalismi tõusu kahekümnenda sajandi lõpust alates on peamiselt seostatud just moderniseerimisega, mis alahindas traditsioonilist ühiskonda ja tavasid nii personaalsel kui ka kogukonna tasemel. Moderniseerimine on raputanud ja hävitanud väärtuseid ja tavasid, millele tuginevad inimeste ja nende kogukondade identiteet. (Fox, Sandler 2006, 13-14). Religioosse fundamentalismi puhul on paljuski tegemist organiseeritud vastuhakuga moderniseerimise protsessile. Fundamentalistid ei nõustu sellega, et nende religioosne moraal ja sellest tulenevad reeglid asendatakse sekulaarse maailmapildiga, mis tugineb teadusel ja ratsionaalsel mõtlemisel. (Mendelsohn 1993, 14) Kaasaegses maailmas tuleb Lääne riikidel oma julgeoleku huvides paratamatult selliseid aspekte arvesse võtta.

1.2. Religioonist tulenevad väljakutsed kaasaegse demokraatliku ühiskonna jaoks

Globaliseerumise tulemusena ei eksisteeri erinevad religioonid enam isolatsioonis. Me kohtume kõige erinevamate inimestega ning puutume paratamatult kokku erinevate uskumustega. Religioonide tundmine aitab meil mõista nii Euroopa kui maailma kultuuripärandit. Poliitikute jaoks on oluline tajuda millised usumudelid ajendavad mingit konkreetset käitumist. Maailmas on palju inimesi, kelle jaoks on religioon oluline motivaator nii heas kui ka halvas. Seda peaks muutumas maailmas endale teadvustama. Nagu sedagi, et religiooni saab kasutada väga erinevatel eesmärkidel. Kindlasti ei tohi unustada ka religiooni kaudset mõju, selle tähendus on tihti peale laiem, kui esmapilgul paistab. Religioonide tundmine ei ole seega oluline mitte ainult mineviku mõistmiseks, vaid ka tänaste protsesside juhtimiseks. (Ringvee 2011)

1993. aastal ilmus Ameerika Ühendriikide poliitiku ja Harvardi Ülikooli professori Samuel P. Huntingtoni poolt artikkel "Tsivilisatsioonide kokkupõrge" ja hiljem 1996. aastal ka samateemaline raamat, kus ta väidab, et kõigil kahekümnenda sajandi suurtel poliitilistel

ideoloogiatel on üks ühine tunnus: nad on kõik Lääne tsivilisatsiooni produktid. Vestfaali lepingu läbi teoks saanud religiooni ja rahvusvahelise poliitika lahutamine, mis on Lääne tsivilisatsiooni eriomane produkt, jõuab Huntingtoni arvamuse kohaselt lõpule ja religioon tungib üha suurema tõenäosusega rahvusvahelistesse suhetesse. Tsivilisatsioonide vahelist kokkupõrget Lääne poolt sünnitatud poliitiliste ideede pinnal on asendamas tsivilisatsioonide vaheline kultuuri ja religiooni kokkupõrge. Lääne tsivilisatsiooni iseloomustavad ideoloogiad käivad alla ja nende koha täidavad religioossed ja muud kultuurilist alust omavad identiteedi ja enese sidumise vormid. (Huntington 1999, 72) Huntington näeb sellises kultuurilises konfliktis julgeolekuohtu. Tema sõnul on islamiriikidel suur kalduvus vägivalda appivõtmiseks rahvusvaheliste kriiside korral. Moslemite sõjakus ja vägivald on 20. sajandi lõpu tõsiasjad, mida ei saa moslemid ega mitte-moslemid tema sõnul eitada. (Ibid. 330) Huntingtoni käsitus koos terroristlike rünnakutega on suuresti põhjuseks, miks religiooni ja poliitika seoseid uurides keskendutakse siiani peamiselt islamile ja sellega seonduvale vägivaldale (Herrington, McKay 2015, 5-9).

Võrdleva poliitika ja rahvusvaheliste suhete professori Arshin Adib-Moghaddami arvamuse kohaselt tugineb tsivilisatsioonide kokkupõrke teooria vanamoodsal “meie *versus* nemad” vastasseisul, mis ei ole tänapäeva maailmas enam asjakohane. Modernset maailma, kus erinevad kultuurid on segunenud, ei saa tema sõnul selliselt tsivilisatsioonideks jagada. Ta peab sellist mõttemaailma Valgustusajastust pärinevaks, mil mõeldi, et Euroopa on unikaalne ja muust maailmast eraldatud. Tema sõnul elame me täna maailmas, kus kultuurid on segunenud ja mõjutavad üksteist vastastikku. (Barker 2013: 48) Kuid selline segunemine on võimalik vaid siis, kui erineva kultuuritaustaga inimestel on ühiskonna toimimisest sarnane arusaam.

Islami taustsüsteem erineb aga lääne-kristlikust olulisel määral (Saar 2014, 77). Läänemaailma paleuseks on individuaalne vabadus, mis nõuab, et üksikisikul lubataks taotleda omaenda eesmärgi. Islamis seevastu seisneb indiviidi vabadus kollektiivi teenimises ja enese ohverdamises kollektiivsete eesmärkide nimel. Juba mõiste “islam” tähendab araabia keeles alistuma, alluma, kuuletuma. Mida kuulekam on inimene, seda “vabam” on ta islami järgi. Nii asetsevad ühest küljest islami vabaduse metafüüsiline tähendus ja teisest küljest Lääne ühiskonna vabaduse sotsiaalne tähendus omavahel raskesti võrreldavates vahekordades. (Ibid. 150-153)

Samuti varieeruvad kultuuriti lojaalsus ja vastutus. Lääne-kristluse alusidee on individuaalne vastutus oma tegude eest, mis manitseb inimest igas olukorras eetiliseks jääma. Islamis on kõige tähtsam konkreetne ühiseesmärk, mille saavutamiseks peavad jõupingutusi tegema kõik koosluse liikmed. Esimesel juhul on tegemist vabu otsuseid teha võiva ja suutva indiviidiga, teisel juhul kollektiivsele tahteavaldusele allutatuga, kus kõige tähtsam on grupiline lojaalsus. (Saar 2014, 196) Sedalaadi kollektiivne lojaalsus on oma intensiivsusest ja sisult midagi muud kui paljuski formaalne lojaalsus riigile. Demokraatlik riik ei pretendeeri sellisel tasemel inimese allutamiseks enda huvidele, see oleks vastuolus läänelike põhiväärtustega. Seetõttu ei suuda läänelik riik identiteedi intensiivsuses konkureerida kogukondlike lojaalsustega. (Ibid. 199)

Moslemite regulaarsed ühispalvused ja muud kollektiivsed rituaalid tähendavad eelkõige osalemist ülemaailmses moslemite kogukonnas *ummas*, saavutamaks ühiseid religioosseid eesmärke. *Umma* tähendab religioosel alusel määratletud moslemite kogukonda, mis seob nad kõik otsekui üheks pereks. Sellise vaate järgi moodustavad kõigi maade moslemid ühise kogukonna, sõltumata konkreetse moslemi asukohast. (Ibid. 197) Islamis puudub territoriaalse riigi kontseptsioon, seetõttu ei määra islamiseaduste kehtivust territoriaalsus. Lojaalsus riigile ei tähenda moslemile kunagi nii palju kui lojaalsus kohalikule hõimule ja ülemaailmsele kogukonnale *ummale*. (Ibid. 248)

Religiooni mõju kaasaegses maailmas on mitmetahulisem ja tähendusrikkam kui seda enamasti mõistetakse. Religioon on kultuuri keskne element ja seetõttu võimas motivaator inimkäitumise kujundamisel ja kontrollimisel (Ibid. 68). Religiooni juured ulatuvad üksikisiku teadvusest oluliselt kaugemale, taotledes kehtivust kogukonna tasemel (Ibid. 67). Sellest tulenevalt võivad religioossed normid minna vastuollu demokraatlikkus ühiskonnas aktsepteeritud normidega ning takistada erineva taustaga inimeste rahumeelset kooseksisteerimist.

2. KRISTLIKU KULTUURIPÄRANDI MÕJU INTEGRATSIOONIPROTSSESSILE TÄNASES EUROOPAS

2.1. Euroopalikud väärtused ja kristlik kultuuripärand

Ühtse Euroopa üks alusideolooge Richard Nikolaus Coudenhove-Kalergi nägi euroopalikku inimest täiusliku isiksusena, kelle vabadus on piiratud vaid kaasinimeste vabadusnõudeist. Selline õhtumaa ideaal pidi tuginema kolmele ajaloolisele alustoele: antiiksele kultuurile, kristlusele, rüütellikusele. (1988, 51) Euroopaliku inimese ideaal polnud tema meelest mitte üksnes aristokraatlik, vaid ka demokraatlik, salliv ja liberaalne, kes tugineb oma tegevuses õiglusel ja vabadusel, austades võõra õigust kui oma enda oma. Taoline ideaal sai tema sõnul püsida ja areneda vaid sääraustes riikides, kus austatakse vabadust, isiksust ja tõde. (Ibid. 56) Sellises vaimus on Euroopat ka üles ehitatud ja hoitud. Euroopas valitsev demokraatlik kord pooldab huvide, seisukohtade ja vaadete paljusust. Sealjuures on kõikidele kodanikele tagatud võrdsed demokraatlikud vabadused, muuhulgas usu- ja sõnavabadus. Demokraatlikule korrale kohaselt järgivad Euroopa riigid ka inimõiguste deklaratsiooni, mille alusel on keelatud veendumuste või usu põhjal diskrimineerimine ja vihavaenu õhutamine.

Religioossete kokkupõrgete ärahoidmiseks ja usuvabaduse tagamiseks on Euroopa leidnud lahenduse sekularismi idees. Religioossed kogukonnad tegutsevad reeglina riigist lahus ja kõigile neile on tagatud võrdsed õigused. Sekularismi idee oli luua ühtsus erinevate tugevate religioossete kogukondade vahel. Kuid siinkohal tuleb arvestada, et idee loomise ajal oli Euroopas tegemist erinevate kristlike kogukondadega: katoliiklaste, luterlaste ja kalvinistidega. Olenemata erimeelsustest, oli neil siiski ühine kristlik taust, mistõttu jagasid nad sarnaseid uskumusi ja tavasid. (Martin 2015, 220) Sellest tulenevalt ei seganud religiooni praktiseerimine ühiskondlikku elukorraldust.

Vahepealse tuhande aasta jooksul on aga olukord Euroopas oluliselt muutunud: usku praktiseerivate kristlaste arv on vähenenud, kuid samal ajal on märkimisväärselt kasvanud moslemitest immigrantide arv, kelle jaoks usk ja selle praktiseerimine on elulise tähtsusega.

Euroopal tuleb paratamatult arvestada ka asjaoluga, et moslemite eluviis erineb märkimisväärselt kohalikust traditsioonilisest eluviisist. Columbia Ülikooli professor J. Paul Martin on veendunud, et traditsiooniline sekularismi vorm, mis seisneb riigi ja religiooni eraldamises, ei paku adekvaatset teoreetilist baasi riigile tegevuse planeerimiseks ja institutsioonide loomiseks, mis tagaks rahumeelsed suhted sedavõrd erinevate religioosete kogukondade vahel nagu seda on kristlus ja islam. (Martin 2015, 220) Uut toimivat lahendust, mis sobitaks erinevate religioonide järgijate huvid tänases Euroopas demokraatliku ühiskonna kontekstiga, seni välja pakutud ei ole.

Euroopa Inimõiguste Kohus on oma lahendites korduvalt rõhutanud riigi kohustust olla usuelu korraldajana neutraalne ja erapooletu, et tagada avaliku korra, harmoonia ja tolerantsuse säilitamine. Neutraalsust usuküsimuses peab Euroopa Inimõiguste Kohus eelduseks pluralismile, mis on demokraatliku ühiskonna alustala. Usuvabaduse kontekstis ei tohiks riik soosida üht religiooni teisele ega rakendada poliitikat, mis soosib ühede üksikisikute ideaale teiste arvelt. (Kiviorg 2013) Kui ühe religiooni praktiseerimisele seatakse karmimad piirangud kui teisele, on demokraatlike põhimõtete kohaselt tegemist juba religioosse diskrimineerimisega (Fox 2015, 82). Seda arvestades peaks riik hoidma distantse kõikide religioonide ja veendumuste suhtes. Samas on demokraatlikus ühiskonnas keeruline jääda erapooletuks ja hoida distantse selliste religioonidega, mis pole oma olemuselt tolerantsed, mille üheks näiteks on naiste diskrimineerimine moslemite hulgas. (Kiviorg 2013) Lisaks ei saa jätta tähelepanuta, et Lääne ühiskonna identiteet tugineb kristlikul väärtussüsteemil (Martin 2015, 219). Kristliku kultuuripärandiga ühiskond asetab kristluse kindlasti soodsamale positsioonile, sest selle tavad, kombed ja väärtussüsteem on ühiskonda juba ajalooliselt juurdunud. Demokraatlikule ühiskonnale kohase täieliku võrdsuse printsiibi tagamine on seega tegelikkuses komplitseeritud.

Isegi kõige sekulaarsem Euroopa eliit näeb oma ühiskonda põhiolemuselt kristlikuna (Caldwell 2009). Prantsusmaa endine president Nicolas Sarkozy on oma kõnedes kinnitanud, et Prantsusmaa juured on oma olemuselt kristlikud ja nendest lahtikiskumine tähendaks rahvuse alustala nõrgestamist. (Bauberot 2015, 110) Saksamaa liidukantsler Angela Merkel on kutsunud sakslasi üles seisma rohkem oma kristlike väärtuste eest (Heneghan 2010). Ka Eesti Vabariigi president Toomas Hendrik Ilves viitas vabariigi aastapäeva kõnes peapiiskop Urmas Viilma jutlusele kristlikest väärtustest, kinnitades, et need on tegelikkuses eesti väärtused (Ilves 2016).

Seega olenemata asjaolust, et Euroopa on sekulariseerunud ning demokraatlik kord toetab usuvabadust ja pluralismi, toetavad eurooplased endiselt suures osas kristlust ja suhtuvad eelarvamuse ning teatud vastumeelsusega islamisse. Uuringute tulemused kinnitavad, et suur osa kristliku kultuuripärandiga ühiskondade elanikkonnast näeb moslemites ühiskonnale ohtu (Adida et al. 2016, 4). Selline arvamus ei tugine hiljutistel terrorismiaktidel, vaid on kujunenud juba aastaid tagasi. Prantsusmaal 2012. aastal IFOP (Institut français d'opinion publique) poolt läbiviidud uuringu kohaselt arvas 43% intervjueritavatest, et moslemikogukond Prantsusmaal ohustab Prantsuse identiteeti. Ainult 17% olid arvamusel, et selline kogukond on nende riigi jaoks kultuuriliselt rikastav element. Saksamaal 2013. aastal "Religion Monitor" poolt läbi viidud uuringu kohaselt arvas 51% intervjueritavatest, et islam seab ohtu nende harjumuspärase eluviisi. Isegi noored eurooplased, kes peaksid olema immigrantide suhtes tolerantsemad kui nende vanemad, väljendasid moslemitevastast meeleolu. Inglismaal küsitles BBC Radio I 2013. aastal 18-24 aastaseid noori, 1000-st intervjueritavast 27% vastas, et nad ei usalda moslemeid. Teiste usundite järgijate suhtes oli usalduskriis oluliselt madalam: 16% ei usaldanud hindusid või sikhe, 15% juute, 13% budiste ja 12% kristlasi. (Ibid. 5) Euroopalike demokraatlike väärtuste hoidmine tänases olukorras on Euroopa jaoks sellises olukorras tõeline väljakutse.

Usundiloolase Ringo Ringvee sõnul on religioon nähtus, mida ei või ka tänases Euroopa heaoluühiskonnas käsitleda pelgalt kui üht inimeste organiseerumise vormi. Religioon oma mitmetahulisuses puudutab lisaks küsimustele Jumalast ja transtsendentaalsusest muuhulgas ka palju maisemaid julgeoleku- ja poliitikaküsimusi. Seejuures seisab aga riikide ning seaduseandjate ees keeruline ülesanne, kuidas tagada ühelt poolt fundamentaalsed usu- ja südametunnistuse vabadused nii individuaalsel kui kollektiivsel tasandil ning samas ka riiklik ja rahvuslik julgeolek. (Ringvee 2008)

Viimasel ajal räägitakse palju sellest, mis on Euroopa väärtused. Ringvee sõnul on universaalne nähtus, et ohutunde tekkimisel püütakse oma identiteeti kaitsta teatud väärtusi sõnastades. Turvalises olukorras ei ole see oluline, sest me teame niigi, mis on meie väärtused. Kui aga tuleb väärtuseid korrigeerida sõnastama hakata ja kuhugi mingid piirid maha tõmmata, peegeldab see ohutunnet, mis on inimestes ja ka ühiskonnas laiemalt. (Ringvee 2016) Täna olukorras on islam Euroopa jaoks ohuallikas, mis paneb mõtlema Euroopa väärtuste üle.

2.2. Moslemite integreerimine kristliku kultuuripärandiga ühiskonda

Euroopa on üks usuleigemaid piirkondi maailmas. Samal ajal on Euroopasse rändekriisi tõttu saabuvad immigrandid maailma kõige religioossematest paikadest: Aafrikast ja Lähis-Idast. Euroopa inimesed on organiseeritud religioonist tänapäeval suhteliselt kauged, kuid moslemitest immigrantide jaoks on religioon väga oluline, nii individuaalselt kui kollektiivselt. Kaasaegses sekulaarses Euroopas on raske mõista, et religioon mängib paljude inimeste jaoks eluliselt tähtsat rolli. Sellised maailmavaatelised erinevused tekitavad aga väga lihtsalt kultuuri- ja religioonikonflikte. (Ringvee 2016)

Euroopa on alates 19. sajandist olnud harjunud mõttega, et kollektiivse identiteedi aluseks on rahvus. 21. sajandi algusest alates on Euroopas üha suurenevas kogukonnas, kelle kollektiivse identiteedi aluseks on hoopis religioon, mis eelöeldu kontekstis tähendab islamit. Euroopa võtab sageli oma arusaamu iseenesest mõistetavana, sh arusaama, et religioon ja poliitika on teineteisest lahutatud. Kuid tänases Euroopas on vähemusi, kelle identiteet on tihedalt seotud religioossete traditsioonidega, millel on ka poliitiline tähendus ja poliitiline mõõde. Selline olukord on Euroopa jaoks uus. (Ringvee 2008) Moslemite väärtushinnangud ja elustiil on mitmes aspektis euroopalikku ühiskonda sobimatud.

Kristliku kultuuripärandiga riikide valitsused tunnistavad, et moslemite integreerimine ühiskonda on ebaõnnestunud. Kuid siiani puudub selge visioon, kuidas lahendada olukord selliselt, et kõigi riigi kodanike heaolu oleks tagatud. (Adida et al. 2016, 148) Immigrantide integreerimiseks ühiskonda on kaks võimalust: immigrantide assimileerimine või multikultuursuse loomine ühiskonnas. Euroopa riikide hulgas on nii ühe kui teise lähenemise pooldajaid. Vaatamata aastakümneid kestnud aruteludele ja elavatele debattidele kahe vastuolulise seisukoha toetuseks, ei ole siiani läbi viidud põhjalikke uuringuid, mis kinnitaks ühe või teise edukat toimimist. (Ibid. 13)

Assimileerumine eeldab vastuvõtjariigi väärtushinnangute ja normide omaks võtmist ning järgimist. Vastuvõtjariigi poolt vaadatuna garanteerib assimileerimine ühiskonnas tavapärase moraalnormide tunnustamise ja ühtsuse säilimise. See mudel tugineb erinevate kultuuride kokkusobimatuse ideel, millest on kirjutanud ka Samuel Huntington oma "tsivilisatsioonide kokkupõrke" teoorias. Samast seisukohast lähtudes väidavad paljud viimasel ajal poliitikas immigratsioonivastase platvormiga populaarsust koguvad parteid üle Euroopa, et moslemitest immigrantide grupid ei ole ühiskonda assimileeritavad. (Ibid. 13)

Assimileerimise vastandiks on multikulturalistlik lähenemine, mis pooldab erinevate kultuuride ja väärtuste kooseksisteerimisest tulenevat kultuurilist mitmekesisust (Adida et al. 2016, 13). Multikulturalistliku lähenemise kohaselt ei ole võimalik sundida immigrante assimileeruma. See võib nende arvamuse kohaselt olla vastuvõtvale ühiskonnale isegi kahjulik, kuna tugevdab immigrantide kultuurilist identiteeti, mida nad kardavad assimileerumisprotsessis kaotada. Multikulturalistlik lähenemine võimaldab vähemuste gruppidele peavoolu kultuuri järgijatega võrdsed õigused (Adida et al. 2016, 13). Juhul, kui selline grupp hakkab jõuliselt kasvama, nagu seda on moslemi kogukond tänases Euroopas, hakkab see paratamatult mõjutama ühiskonnaelu mitmeid aspekte.

Nii Suur-Britannia peaminister David Cameron kui ka Saksamaa liidukantsler Angela Merkel on tunnistanud oma kõnedes, et multikultuurse ühiskonna loomine on neil läbi kukkunud (Kymlicka 2012, 15). Multikultuursus võimaldab moslemitel elada eraldi kogukonnas oma tavade ja normide kohaselt, mis distantseerib nad muust ühiskonnast. Ühiskonnanorme mittejärgiv kogukond ei ole aga valdavalt ühiskonnas aktsepteeritud, mistõttu suureneb sellise kogukonna diskrimineerimine. (Adida et al. 2016, 179) Tunnetatakse võõrast kultuurist tulenevat ohtu, millel pole alati isegi põhjendatud alust. Ülemäärane hirm võõra kultuuri ees viib tihti konspiratsiooniteooriateni, et mis võib juhtuda, kui selline grupp hakkab ühiskonnas laiemalt oma huve maksma panema. Sellist ohutunnet peegeldasid ka eelpool toodud uuringute tulemused, mis kinnitasid, et märkimisväärsel osal kristliku kultuuripärandiga riikide elanikest on islamist negatiivne kuvand. Islamit seostatakse fundamentalismi, sallimatuse, fanatismi ja terrorismiga ning rünnakutega naiste vastu. Väga harva nähakse selles religioonis midagi positiivset. (Ibid. 102)

Rahvaparteid üle Euroopa näevad islamis samalaadset ohtu nagu 1930-ndatel aastatel nägid ekstremistlikud parteid juutluses. Selline retoorika on jõudnud poliitika peavoolu ja toonud kaasa märkimisväärse islamifoobia, mis õhutab vaenulikkust moslemitest immigrantide ja kohaliku põliselanikkonna vahel. Riikliku Inimõiguste Konsultatiivkomisjoni (National Consultative Commission for the Rights of Man) 2014. aasta raporti kohaselt on islamifoobiast tingitud rünnakud usuvähemuste vastu viimase kolme aasta jooksul iga-aastaselt suurenenud. Diskrimineerimine on viinud moslemi getode tekkimiseni lääne suurlinnade ümbrustesse, mille elanikkonna suur tööpuudus toidab kriminaalsust ja vägivalda ning õõnestab sotsiaalset ühtekuuluvust veelgi. (Ibid. 9-10)

Samas tuleb arvestada, et sotsiaalsed grupid ei ole kunagi täielikult homogeenised. Igas grupis on isikuid, kelle loomuomadused, oskused või harjumused on erandlikud. Veelgi enam, nende osakaal ei pruugigi olla grupis väga väike. (Adida et al. 2016, 11) Seetõttu ei ole üldistamine pelgalt religiooni põhjal õigustatud. Sotsiaalteaduste professor Syed Mansoor Murshed sõnul on täiesti mõeldav, et moslem on samaaegselt Lääne ühiskonna kodanik, kes usub demokraatiasse, austab erinevusi ja inimõiguseid. (Murshed 2013, 22) Ta on veendunud, et oluliselt kehvemad sotsiaalmajanduslikud ja poliitilised tingimused, mida moslemid suures osas Lääne ühiskonnas kogevad ning siseriiklikud integratsioonipoliitikad, mis on suunatud „mõõdukatele moslemitele“ ei suuda praegusel kujul ohjeldada radikaliseerumist, veel vähem võidelda terrorismiga. Integratsioonipoliitika, mis ei taga võrdseid majanduslikke, poliitilisi ja sotsiaalseid võimalusi, on tema sõnul läbikukkumisele määratud. Euroopa moslem, kes suudab samastuda mitme identiteediga, on rohkem valmis järgima demokraatliku ühiskonna reegleid, kui tunneb, et tema sünnipärane identiteet ei ole ohus. Praegused islamofobsed sõnumid ühiskonnas mitte ainult ei sisenda hirmu, vaid kutsuvad esile viha, mis takistab oluliselt moslemite rahumeelset integratsiooni Lääne ühiskonda. (Ibid. 26)

Integratsiooni võib lugeda õnnestunuks siis, kui immigrantidel puuduvad ühiskonnas struktuurilised piirangud, mis takistavad neil konkureerida tööturul, elukoha leidmisel, abiellumisel või muul alal võrdselt vastuvõtjariigi ühiskonnaliikmetega. (Adida et al. 2016, 12) Moslemid tunnevad Lääne-Euroopas süsteemselt, et neid koheldakse ebaõiglaselt, neil on vähem võimalusi nii majanduslikus, poliitilises kui sotsiaalses sfääris. (Murshed 2013, 22) Euroopa riikidele on praegune olukord tõeline väljakutse nii majanduslikus, poliitilises kui ka religioosses mõttes. Seda enam, et moslemitest immigrantide hulk Euroopa riikidesse on üha suurenev.

Kõige rangemalt hoiab Euroopas sekulaarse demokraatliku ühiskonna kuvandit Prantsusmaa, kus muuhulgas on kehtestatud *laïcité* kontseptsioon, mis peaks tagama immigrantide assimileerimise ühiskonda vabariiklikele väärtustele ohtu seadmata. Kuigi *laïcité* rõhub vabariiklikele väärtustele, on see vaadeldav ka euroopalike väärtuste jõulise kehtestamisena ühiskonnas, kus põhiprintsiipideks on kõikide religioonide võrdsus ja riigi neutraalsus usuküsimustes. Järgnev peatükk analüüsib selle põhimõtteid ja mõju integratsiooniprotsessis.

3. LAÏCITÉ KONTSEPTSIOON VABARIIKLIKE VÄÄRTUSTE TAGAJANA PRANTSUSMAAL

3.1. *Laïcité* ajalugu ja põhimõtted

Laïcité (täpne vaste eesti keelde puudub) tähistab sekulaarsust, kuid Prantsusmaal on sel oma kindel varjund. *Laïcité* tugineb kolmel põhimõttel: südametunnistuse- ja usuvabadusel, avalike ja religioossete organisatsioonide eraldamisel ning kõikide isikute võrdsuse tagamisel seaduse ees, olenemata nende uskumustest või veendumustest. (Qu'est-ce que... 2016)

Prantsusmaa on kristliku kultuuripärandiga resoluutselt sekulaarne riik. Ükski teine Euroopa riik ei ole sekulaarsuse nimel selliselt võidelnud nagu Prantsusmaa. Ajend sekulaarsuse kehtestamiseks tekkis Prantsusmaal juba 13. sajandil, kui riik soovis vabaneda katoliku kiriku mõjuvõimu alt. (Adida et al 2016, 188) Termin *laïcité*, võeti kasutusele 1871. aastal, kui Prantsusmaa otsustas piirata kiriku rolli riigi avalikus ruumis. 1882.-1886. aastatel kehtis nõue, et riigikoolides võib õpetada ainult ilmalik õpetaja, preestritel keelati klassiruumi siseneda. Äriettevõtetel kaotati kohustus hoida äri pühapäeviti suletuna, kirikutelt võeti kontroll haiglate üle, kalmistud ilmalikustati. Need olid esimesed sammud *laïcité* kehtestamisel vabariigis. (Zuber 2008)

Ametlik seadus, mis eraldas kiriku riigist, võeti vastu 1905. aastal. See garanteeris riigi neutraliteedi, mis tähendas, et riik ei tohi eelistada üht religiooni teisele. Seadus keelab religioossete tunnusmärkide paigutamise riiklike institutsioonide seintele, ametiisikud ei tohi oma töökohustusi täites väljendada mingil moel oma usulisi tõekspidamisi. Prantsusmaast sai selle seaduse vastuvõtmisega radikaalselt sekulaarne riik. Järgnevate aastakümnete jooksul toimus ühiskond *laïcité* põhimõtete kohaselt ilma suuremate probleemideta. (Adida et al. 2016, 189)

Laïcité kontseptsiooni jõulisem kehtestamine tuli taas päevakorda seoses moslemite massilise immigratsiooniga Prantsusmaale 1970-ndatel aastatel (Ibid. 190). Selleks, et immigrantidest saaks "prantslased", oodatakse neilt vabariiklike sekulaarsete väärtuste aktsepteerimist, mis tähendab, et religioonile viitavad erinevused tuleb hoida erasfääris. Sel

viisil näeb Prantsusmaa võimalust saavutada ühiskonnas ühtekuuluvus. Teisisõnu luua ühiskond, kus erinevused ei ole nähtavad ja kõik on võrdsed. Vabariiklike vooruste omandamisel mängib olulist rolli haridus, sest kool valmistab üksikisikuid ette avalikus ruumis toime tulemiseks. Teisest kultuuriruumist tulevatelt lastelt palutakse sisuliselt ühiskonna huvides öelda avalikus ruumis lahti oma eelnevast kultuurilisest identiteedist. (Balibar 2004, 357)

Selline vabariiklike väärtuste jõuline kehtestamine on kaasa toonud märkimisväärset vastuseisu moslemi kogukonna poolt. Kui ühest Pariisi lähedal asuva väikelinna koolist visati 1989. aastal välja moslemi tüdrukud, kes keeldusid koolis peast võtmast moslemi pearätti, sai sellest üleriigiline skandaal, mis tõi kaasa suuri emotsionaalseid debatte *laïcité* tähenduse ja mõtte üle (Adida et al. 2016, 189). Vastuseis päädis usulisi sümboleid keelava seadusega riiklikes koolides 2004. aastal. Seadus keelab õpilastel kanda sümboleid või riietust, mis viitavad silmnähtavalt nende usulisele kuuluvusele. (Joppke 2009, 51). Selle hulka kuuluvad näiteks moslemite ja juutide peakatted, aga ka liigselt suured ristid. Prantsusmaa tollaegne president Jacques Chirac oli seisukohal, et usuvabaduse sildi all vabariiklike väärtuste ohu alla seadmist ei tohi tolereerida. Tema sõnul väljendab *laïcité* neutraalsust avalikus ruumis, mis võimaldab erinevatel religioonidel rahumeelselt ühes ühiskonnas eksisteerida ning seda peab ta vabariigi üheks suurimaks saavutuseks. (Chirac on... 2003)

Samal eesmärgil on Prantsusmaal vastu võetud teisigi seaduseid. 2010. aastal keelustati nagu katva riietuse kandmine avalikes asutustes nagu näiteks restoranid, koolid ja ühistransport. 2011. aastal järgnes seadus, mis keelab tänaval palvetamise. Kõik need keelud olid suunatud sisuliselt moslemi kogukonnale. Prantsusmaa tolleaegne president Nicolas Sarkozy pidas islamile viitavaid sümboleid ja käitumist avalikus ruumis vabariiklike väärtuseid eiravaks. (Shani 2015)

Kuigi Prantsusmaa on kristliku kultuuripärandiga ühiskond, on kristluse praktiseerimine prantslaste hulgas peaaegu olematu. Rohkem kui kaks kolmandikku prantslastest identifitseerib end kristlasena, kuid ainult 4-5% käib igal pühapäeval missal. Selline usuleigus on märkimisväärses kontrastis keskmise moslemi suhtumisega. (Adida et al. 2016, 80) Sellest tulenevalt on ka *laïcité* põhimõtete järgimine moslemi kogukonnale oluliselt problemaatilisem. Seda enam, et islami praktiseerimist on oluliselt keerulisem hoida ühiskonnas nähtamatuna.

Olenemata sekulaarsusest, on Prantsusmaa jäänud siiski sisuliselt katoliiklikuks ühiskonnaks. Riigi suhted Vatikaniga taastati Briand-Ceretti lepinguga 1921. aastal. Enam ei kardeta katoliikluse hukatuslikku mõju Prantsuse kodanikele ega vabariiklikele väärtustele, moslemite suureulatusliku immigratsiooni taustal näeb riik katoliku kirikus pigem võimalust kaitsta Prantsusmaa euroopalikku identiteeti. (Shani 2015) 2010. aastal elas Prantsusmaal 4,7 miljonit moslemit, moodustades 7,5% kogu rahvastikust. Viimaste kümnendite jooksul on moslemite osakaal kasvanud järjepidevalt, keskmiselt 1% ühel kümnendil. (Hacket 2015) 2015. aastal alanud massilise rände tulemusel on see number aga juba oluliselt suurem.

2015. aastal Pariisis toimunud terrorirünnakutega seoses on *laïcité*, rahvuslik identiteet ja islam jälle teemad, mis ühiskonnas palju kõneainet pakuvad. President François Hollandi poolt juhitud sotsialistlik valitsus ja peaminister Manuel Valls rõhutavad vajadust suurendada koolides vabariiklike väärtuste, eriti aga *laïcité* põhimõtete alast õpet. (Nilsson 2015, 105) Hollandi sõnul kaitseb Prantsusmaa jätkuvalt oma põhiväärtuseid, mille hulka kuulub ka *laïcité*. Sekulaarse riigi kontseptsioon ei kuulu tema sõnul arutluse alla ning *laïcité*'d peab ta Prantsusmaale garantiiks, mis tagab kindluse nii sisemise kui ka välise ohu korral. (Erlanger, Freytas-Tamura 2015)

3.2. *Laïcité* roll integratsiooniprotsessis

Prantsuse ajaloolane ja sotsioloog, Jean Baubérot, kes on muuhulgas *laïcité* sotsioloogia rajaja, on teinud põhjaliku analüüsi *laïcité* tõlgendustest ja selle rakendamisest läbi aegade. Tema sõnul ei saa rääkida ühest konkreetsest Prantsuse *laïcité* mudelist, kuna see on omandanud aegade jooksul erinevaid versioone. Prantsusmaal on olnud perioode, kus riik on tõlgendanud *laïcité*'d kui antireligioosset kontseptsiooni kui ka selliseid perioode, kus *laïcité* soodustab ja toetab religioonide praktiseerimist. Selliseid erinevaid *laïcité* tüüpe läbi aegade loetleb Bauberot kokku seitse. (Bauberot 2015)

Laïcité keskne põhimõte on olnud läbi aegade ikkagi vabariiklike väärtuste hoidmine. Vabariiklased leidsid, et avalikkuse jaoks on oluline ainult see, kas inimene on “kodanik”. Prantsuse kodanikuks kvalifitseerunud inimene, kes rääkis prantsuse keelt ning aktsepteeris vabariiklike väärtuseid. Seega võib igaüks läbi assimileerumisprotsessi saada “Prantsuse kodanikuks”. Inimese etniline või religioosne taust ei ole riigi jaoks oluline, seda peetakse iga isiku eraasjaks ja selle kohta andmeid ei koguta. Samas on *laïcité* ideoloogia prantslaste jaoks

vabariiklase kuvandiga nii läbipõimunud, et neil on väga raske mõista sellega kaasnevate probleemide ulatust religioosete vähemuste jaoks sellises ühiskonnas. (Adida et al. 2016, 190) See aga on saanud peamiseks probleemiks kaasajal Prantsusmaal.

Tänaasel päeval seondubki *laïcité* kõige enam immigrantide assimileerimisega ja multikultuursuse mittetunnustamisega (Shani 2015). Moslemeid peetakse tänapäevase radikaalse *laïcité* peamiseks ohvriteks. Moslemid ei ole mitte ainult religioossemad kui kristlased, nende religioon on ka rohkem nähtav. IFOP (Institut français d'opinion publique) poolt 2013. aastal läbiviidud uuringu kohaselt oli 84% uuringus osalenud prantslastest selle vastu, et moslemi naine võiks kanda islamistlikku pearätti, kui ta töötab kohas, mis on üldsusele avatud (muuhulgas kommertsettevõtted, kaubanduskeskused, polikliinikud ja koolid). (Adida et al. 2016, 82) Moslemite kõrgemal tasemel religioosus toidab ühiskonnas islamifoobiat. Prantsuse tööandjate jaoks tähendab see ohtu ettevõtte sisekliimale ja ühtlustundele, mis omakorda ajendab mitte-moslemitest töötajaid nõudma radikaalse *laïcité* toimimist ettevõttes. (Adida 83) Seda aga tõlgendatakse tihti diskrimineerimiseks *laïcité* egiidi all (Ibid. 92).

2015. aasta veebruaris IFOP poolt läbiviidud uuringu kohaselt peetakse *laïcité*'d Prantsusmaal vabariiklikest väärtustest oluliseimaks (Les Français...2015, 8). Sealjuures oli 51% uuringus osalenutest arvamusel, et *laïcité* annab igale kodanikule võimaluse oma religiooni praktiseerida, kuid 25% leidis, et *laïcité*'d rakendatakse peamiselt usuliste sümbolite keelustamiseks avalikus ruumis. (Ibid. 11) Uuringu tulemused näitavad, et ühiskond üldiselt peab küll *laïcité* printsiipi oluliseks, kuid arvestatav hulk inimesi peab selle rakendamise viise diskrimineerivaks.

Poliitikateaduste professor Olivier Roy sõnul toetatakse Prantsusmaal *laïcité* rakendamisel peamiselt kahte vormi: üks neist on selektiivne ja teine kõikehõlmav. Esimest toetavad parempoolsed parteid, kes soovivad kaitsta Prantsusmaa kristlikku identiteeti ning ründavad selle käigus islamistlikke sümboleid ja eluviisi. Teist versiooni toetavad vasakpoolsed parteid, kes on üldiselt antireligioossed ning soovivad religiooni väljatõrjumist ühiskonnast. Mõlema lähenemise puhul on tuntav islami vastasus, kuid vasakpoolsete seisukoht ei väljendu ainult islamifoobias, vaid üldises religioonivaenulikkuses. (Francois-Cerrah 2015) Mõlemad versioonid on vastuolus nii demokraatliku ühiskonna kui ka *laïcité* põhimõtetega. Parempoolsete idee toetada kristlikul

kultuuripärandil toetuvat identiteedipoliitikat ei taga religioonide võrdsust ühiskonnas. Vasakpoolsete seisukoht läheb aga vastuollu usuvabaduse printsiibiga.

Olivier Roy sõnul ei aktsepteeri *laïcité* sellisel kujul enam ka demokraatlikule ühiskonnale kohast pluralismi. Prantsusmaa on jõudnud sekulaarsete vabariiklike ideede kehtestamisega selleni, et ootab kõikidelt ühiskonnaliikmetelt sarnaste väärtuste jagamist ja piirab sellega inimeste demokraatlikke vabadusi. Ta rõhutab, et usuvabadus ei ole vähemuste nõudmine nende tunnustamiseks, vaid on sisse kirjutatud Prantsusmaa konstitutsiooni. (Francois-Cerrah 2015)

Rangemad nõudmised *laïcité* egiidi all on tingitud suures osas prantslaste hirmust kaotada endale harjumuspärane kultuurikeskkond. Üha suureneva moslemi kogukonna juures on see ka mõistetav. Prantsusmaa identiteet on saanud viimasel ajal ühiskonnas aktuaalseks teemaks. Identiteediküsimused peegeldavad aga poliitilistest ja sotsiaalsetest kriisidest tulenevat rahutust ja hirmu. Lisaks on Prantsusmaal tõsine probleem kodumaise terrorismiga. Radikaliseerumise vastases võitluses on Prantsusmaa võimud näinud lahendust “mööduka” islami loomises. See aga nõuaks islami reformimist teoloogiliselt ning “möödukate” imaamide koolitamist, kes tunneks ja järgiks *laïcité* põhimõtteid. Selliselt puhul sekkuks aga riik väga otseselt religioossete institutsioonide tegevusse, mis on vastuolus nii demokraatliku riigi kui ka *laïcité* põhimõtetega. Veelgi enam, religioonide võrdsuse põhimõttest lähtuvalt tuleks selline koolitus ja reformimine läbi viia kõikide religioonide puhul ühtemoodi. (Ibid.) Islami nimel tegutsevad fundamentalistid on aga tõsine julgeolukuprobleem nii Prantsusmaale kui kogu Euroopale ja see nõuab kindlat sekkumist.

Olenemata keerulisest olukorrast püüab Prantsusmaa jääda kindlaks *laïcité* põhimõtetele. Kuigi Prantsusmaa endise presidendi Nicolas Sarkozy konservatiivne partei Union pour un Mouvement Populaire ja äärmusliku parempoolse partei Front Nationale juhtfiguur Marine Le Peni on rõhutanud vajadust kaitsta riigi kristlikku kultuuripärandit, peab Jean Bauberot nende tõlgendust *laïcité*'st selgelt islamile ja moslemitele vaenulikuks ja kaugel selle tegelikust originaalsest tähendusest. Bauberot sõnul tuleks ühiskonna huvides lõpetada *laïcité* moonutamine ning lähtuda 1905. aasta seadusest, mis eraldab riigi ja kiriku, kuid jätab igale ühiskonnaliikmele võimaluse oma usku praktiseerida. Algne seadus on tema sõnul küll range, kuid mitte diskrimineeriv. (Bauberot 2015)

4. RELIGIOONI ROLL INTEGRATSIOONIPROTSESSIS PRANTSUSMAAL

4.1. Erisused kristlastest ja moslemitest immigrantide integreerumisel ühiskonda

Kuna Prantsusmaa on suurima moslemikogukonnaga riik Euroopas, on sealne ühiskond immigrantide religioosest taustast tingitud integratsiooniprobleemide analüüsimiseks parim valik. Prantsusmaa integratsioonipoliitika on orienteeritud enamikest Euroopa riikidest resoluutsemalt assimileerumisele (Adida et al. 182). Olenemata suhteliselt sihikindlast tegutsemisest ei ole paraku suudetud luua ühiskonda, mis vastaks euroopalikele väärtustele.

2012. aastal viis Prantsuse Avaliku Arvamuse Instituut IFOP (Institut français d'opinion publique) läbi küsitluse prantslaste seas, et selgitada välja nende arvamus moslemite integreerumise kohta Prantsuse ühiskonda. 67% uuringust osa võtnud prantslastest oli seisukohal, et moslemitest immigrantid ei ole Prantsuse ühiskonda hästi integreerunud. Prantsuse ühiskonda pidas moslemite vastuvõtmisel piisavalt avatuks ja sõbralikuks 69% vastanutest. 68% vastanutest oli arvamusel, et integreerumise ebaõnnestumise põhjuseks moslemite endapoolne keeldumine integreeruda. Islamiga seostuvatest mõtetest märgiti enim Läänelike väärtuste mittetunnustamist. (Guénois 2012) Seega oli suurem osa prantslastest arvamusel, et integreerumise ebaõnnestumises on süüdi peamiselt moslemitest immigrantid.

Kõige põhjalikum religioosset erinevust arvestav integratsioonialane uuring Prantsusmaal on läbi viidud 2009. aastal poliitikateaduse doktorite Claire L. Adida ja David D. Laitini ning Sorbonne Ülikooli professori Marie-Anne Valfort poolt. Uuringu eesmärgiks oli välja selgitada, miks ebaõnnestub moslemitest immigrantide integratsioon kristliku kultuuripärandiga ühiskonnas. Uuringu läbiviijad valisid uurimisobjektiks immigrantid, kelle puhul kõik muud elemendid: rass, päritoluriik, majanduslik olukord enne emigreerumist, Prantsusmaale tuleku periood ja haridustase, olid sarnased, erinevus seisnes ainult nende religioonis. Pooled neist olid kristlased ja pooled moslemid. Selline grupp immigrante leiti

Senegalist emigreerunute seast, kes jõudsid Prantsusmaale 1970-ndatel aastatel. (Adida et al 2016, 18).

Uuringu tulemused näitasid, et moslemitest immigrandid kohtavad Prantsusmaal rohkem vastumeelsust ja vaenu kui kristlastest immigrandid. Selle tulemusena eralduvad moslemid aina enam Prantsusmaa ühiskonnast. (Ibid. 108-109) Selline eraldumine jätkub ka immigrantide teise ning kolmanda põlvkonna puhul. (Ibid. 121) Enamik uuringus osalenud moslemitest oli aga arvamusel, et tegemist on diskrimineerimisega rassi alusel. Seda, et põhjus võib olla nende religioonis, taipasid üksikud. See asjaolu ei ole aga eriti imekspandav, sest diskrimineerimise põhjuste väljaselgitamiseks läbiviidud uuringud ei olnud seni viidanud religioonile kui ühele võimalikule diskrimineerimise põhjusele. (Ibid. 111)

Moslemitest immigrandid tunnevad kristlastest immigrantidega võrreldes ka suuremat umbusaldust Prantsusmaa institutsioonide vastu. Sotsiaalse eraldumise tõttu ei ole immigrantidel suurt kokkupuudet Prantsusmaa põliselanikega. Küll aga tuleb neil ühiskonnaliikmetena suhelda mitmete institutsioonidega: koolidega, politseiga, ametiühingutega ja mitmete äriühingutega. Samuti mõjutab nende elukorraldust kohalik parlament, valitsus ja juriidiline süsteem. Seetõttu on Prantsusmaa ametkondade suhtumine hea indikaator moslemitest ja kristlastest immigrantide aktsepteerituse kohta ametliku Prantsusmaa silmis. (Ibid. 112-113) Kui moslemitest immigrandid tunnevad Prantsusmaa institutsioonide vastu umbusaldust, on see märk, et nad tunnetavad enda suhtes ebaausat kohtlemist.

Võrreldes kristlastest immigrantidega on moslemitest immigrandid oluliselt vähem suutelised samastama end Prantsusmaa ühiskonnaga ning vähem valmis aktsepteerima sihtriigi sekulaarseid norme. (Ibid. 121) Kristlastest immigrandid suudavad sihtriiki paremini sisse elada. Seda protsessi hõlbustab oluliselt nende religioosne taust - kristliku kultuuripärandiga Prantsusmaa on neile oma väärtusbaasiga teatud mõttes tuttav. Moslemist immigrant saabub kultuuriliselt väga teistmoodi keskkonda. (Ibid. 114-115)

Kristlastest immigrandid tunnevad Prantsusmaa vastu suuremat sümpaatiat kui moslemitest immigrandid. Neil on suurem valmisolek hoida ära konfliktsituatsioone ühiskonnas ning neil on sõpruskonnas rohkem prantslasi. Samuti on kristlastest immigrantide hulgas rohkem neid, kes tunnevad prantslastega ühtekuuluvust. (Ibid. 118) See kinnitab, et kristlastest immigrandid samastuvad Prantsuse ühiskonnaga oluliselt rohkem kui moslemitest immigrandid. (Ibid. 119)

Olukord ei muutu oluliselt ka järgnevate põlvkondade puhul. Moslemitest immigrantide teine ja kolmas põlvkond eelistab abielluda moslemiga või valib endale kaasa sama piirkonna immigrantide järeltulijate seast. Kristlastest immigrantid on rohkem avatud suhtumisega ja leiavad endale elukaaslasi ka prantslaste hulgast. (Adida et al. 2016, 115) Moslemitest immigrantid ja nende järeltulijad on Prantsusmaal pigem eraldatud ja seetõttu ei integreeru täielikult ühiskonda. (Ibid. 121)

Uuringu läbiviijad leidsid, et vähemalt osaliselt on moslemite eraldatus põhjustatud moslemite diskrimineerimisest Prantsusmaal. Diskrimineerimine on osalt seotud moslemite enda käitumistavadega, aga teiselt poolt ka prantslaste negatiivsete hoiakutega moslemite suhtes. Selline vastastikune vaenulik suhtumine aga suurendab diskrimineerimist ühiskonnas veelgi. Seetõttu ei saa ka eeldada, et juba Prantsusmaal sündinud ja seal üleskasvanud moslemitest immigrantide järeltulijad sulanduksid ühiskonda oma vanematest paremini. (Ibid. 121)

Siinkohal tuleb märkida, et eelpooltoodud uuring viidi läbi 2009. aastal. Uuringu tulemuste kohaselt ei tajunud enamasti moslemid ise, et tegemist on diskrimineerimisega religiooni pinnal. 2015. aasta jaanuaris ja novembris Pariisis toimunud terroriaktide järgselt on olukord selles osas kindlasti muutunud. Islamist on saanud religioon, mida kardetakse ning moslemeid süüdistatakse avalikult mitmetes immigratsiooniga seotud probleemides. Samas on 2009. aasta uuringu tulemused heaks aluseks, et analüüsida moslemi kogukonna sobimist kristliku kultuuripärandiga ühiskonda ilma, et sellega kaasneks ülemäärane islamfoobia.

4.2. Moslemite käitumisviis ja tavad, mis tekitavad põhjendatud diskrimineerimist

Diskrimineerimine on põhjustanud moslemite hulgas rahulolematust: moslemitest immigrantide perekonnad elavad Prantsusmaal vaesemates tingimustes kui samast piirkonnast samal ajal Prantsusmaale saabunud kristlastest immigrantid. Majandusliku olukorra parandamine on moslemitest immigrantide jaoks aga komplitseeritum kui kristlastest immigrantidel. Uuringu tulemused näitasid, et tööandjad elimineerivad moslemitest kandidaadid valikust tihti juba cv põhjal. (Ibid. 15) Selline otsus tehakse kandidaadi nime, endiste töökohtade või muu info alusel, mis viitab miskil moel, et tegemist võib olla moslemiga. Uuringu läbiviimiseks koostati kolm fiktiivset cv-d, mille põhjal võis aru saada,

et üks kandidaatidest oli prantslane, teine immigrandi taustaga kristlane ja kolmas immigrandi taustaga moslem. Kõik kolm olid naisterahvad sarnase hariduse ja töökogemusega. Prantslasest kandidaat sai positiivseid vastuseid 27%, immigrandi taustaga kristlasest kandidaat 21% ja immigrandi taustaga moslem 8%. Uuringu tulemused on tõestuseks, et diskrimineerimine Prantsusmaal ei ole siiski peamiselt rassipõhine nagu varem on arvatud, vaid pigem religioonipõhine. (Adida et al. 2016, 22-25)

Sellise diskrimineerimise puhul tööjõuturul ei saa aga väita, et tegemist on kindlasti tööandja vastumeelsusega moslemite vastu. Islami praktiseerimine tekitab kristliku kultuuripärandiga riikides ka põhjendatud probleeme, kuna need ei kattu kristliku religiooni praktikaga, millega ühiskond on ajalooliselt kohanenud. Peamised moslemitega seotud probleemid Prantsusmaa tööandjate jaoks on seotud paastu, palvuste, toidule seatud piirangute, religioosete pühade ja sooliste normidega. (Ibid. 83)

Rohkem kui 70% Prantsusmaa moslemitest peab kinni ühe kalendrikuu pikkusest paastust Ramadani ajal (IFOP 2011, 8). Ettevõtete jaoks on see arvestatavaks probleemiks, sest töötaja, kes tunneb nälga ja janu ning on üleväsinud, on õnnetusjuhtumitele vastuvõtlikum. Olenevalt töövaldkonnast võib selline töötaja vigastada mitte ainult ennast, aga ka teisi. Tööandjaid, eriti ettevõtetes, kus töötajatelt oodatakse täpset ja järjepidevat tegutsemist, paneb muretsema fakt, et moslemitest töötajad ei pruugi olla suutlikud tegema kvaliteetset tööd ühe kuu jooksul igas kalendriaastas. Kristlaste puhul sellist probleemi pole. (Adida et al. 2016, 83)

Palvused tööpäeva jooksul on teine suurem probleem tööandjate jaoks. Võrreldes paastuga praktiseeritakse seda küll vähem, eriti noorema generatsiooni seas. (Ibid. 84) Siiski järgib umbes 39% Prantsusmaa moslemitest ranget režiimi, mis näeb ette viite palvekorda päevas (IFOP, 2011). Tööandjate jaoks toob ka väike arv sellist režiimi järgivaid moslemeid kaasa konkreetsed nõudmised. Palvuste tihedus iseenesest ei olegi probleem, see on võrreldav suitsu- või kohvipausidega, mida soovitakse teinekord isegi rohkem kasutada. Probleemiks on palvekohale esitatavad nõuded. Selleks peab olema ettevõttes tagatud eraldi ala koos vastava varustusega. Selliste tingimuste tagamine tähendab ettevõtte jaoks aga lisakulu, mis on seda märkimisväärses, mida suuremaks moslemite arv ettevõttes kasvab (Adida et al. 2016, 84).

Kolmandaks probleemiks on piirangud toidule. Islami praktiseerijal on lubatud süüa loomaliha ainult siis, kui loom on hukatud islami tavade kohaselt ja määratletud halal lihaks. Sealih söömine ja alkoholi joomine on keelatud. Prantsusmaal järgib sellist praktikat 74%

moslemitest (IFOP 2011, 17-21). Tööandja jaoks on see probleem siis, kui ettevõttes on olemas oma söögikoht. Eraldi menüüde pakkumine tähendab lisakulu. Samas nähakse probleemi ka selles, kui ettevõttel oma söögikoht puudub ja lõunatamas käivad töötajad eri paigus. Prantslaste jaoks on söögikultuur ja selle juurde kuuluv suhtlemine ülioluline. Kui tööajal on kõigil oma ülesanded, siis lõunapaus on võimalus ühist vestlust arendada ja seeläbi ettevõttesiseselt organisatsioonikultuuri positiivsena hoida. Kui moslemitest töötajad lõunatavad omaette, eralduvad nad veelgi enam ülejäänud meeskonnast. Söögikultuuri olulisust prantslaste jaoks ja sellest tulenevaid pinged tajuvad ka moslemid ise, kuna neid ei peeta prantslasteks, kui nad keelduvad traditsioonilisest prantsuse köögist, mida peetakse prantsuse kultuuri oluliseks osaks. (Adida et al. 2016, 84-85)

Neljandaks probleemiks on islamistlikud pühad, mis ei kattu Prantsusmaa riigipühadega. Kristliku kultuuripärandiga riikides on jäänud kristlikud pühad, nagu näiteks jõulud ja ülestõusmispüha, püsima olenemata sellest, et Lääne ühiskond on suures osas sekulariseerunud. See võimaldab kristlastel pühitseda kiriklikke pühi töölt vaba päeva küsimata ja paneb nad teiste religioonide praktiseerijatega võrreldes eelistatud olukorda. Moslemite soov võtta religioosete pühade tähistamiseks vabad päevad, on kujunenud mitmete ettevõtete jaoks oluliseks probleemiks. Probleemi suurus sõltub moslemite arvust ettevõttes ja võimalusest töökoormust jagada. Tööandaja jaoks on ka see üheks põhjuseks, miks eelistatakse moslemist kandidaadile kristlasest kandidaati. (Ibid. 85)

Oluliseks erinevuseks moslemite ja kristlaste vahel on ka suhtumine meeste ja naiste rolli ning nende seisukoht soolise võrdsuse suhtes. Uuring kinnitas, et kristlastest immigrandide arvamused ja käitumine seoses naise rolliga ühiskonnas, kattusid prantslaste omaga, samal ajal kui moslemitest immigrandid peavad meest alati naisest olulisemaks. Moslemitel ei ole ainult naiste suhtes ebasoodsam hoiak, see avaldub ka nende käitumises. Tööandjate jaoks tähendab see ohtu ettevõtte sisekliimale. (Ibid. 87) Asjaolu, et moslemid näitavad oma käitumisega välja naisi alandavat suhtumist, ei ole kooskõlas Prantsusmaa üldtunnustatud normidega, kus sooline võrdsus on üks põhiväärtustest. See aga loob tööandjatele põhjendatud aluse eelistada moslemitele teisi kandidaate ja suurendab sellega diskrimineerimise statistikat. (Ibid. 90)

Prantsusmaa moslemid, nagu ka moslemid enamikest muudest Euroopa riikidest, peavad oma peamiseks probleemiks suurt tööpuudust. (Allan 2006) Kuid ühiskonnas, kus hinnatakse *laïcité* põhimõtteid ning kus naiste õiguste eest on võideldud pool sajandit,

nähakse sügavalt religiooside meeste eelisõigust seadva moslemeid oma kollektiivis pigem probleemsetena. Sellest tulenevalt eelistatakse võrdsete oskuste ja töökogemuse korral moslemist kandidaadile kristlast. (Adida et al. 2016, 92)

4.3. Põhjendamatu diskrimineerimine sihtriigi põliselanike poolt

Adida, Laitin ja Valforti poolt läbiviidud uuringu tulemuste kohaselt ei saa moslemite ebaõnnestunud integratsioonis Prantsusmaa ühiskonda süüdistada siiski ainult moslemeid. Prantslased tunnetavad moslemite enamasti ohtu ja käituvad nende suhtes seetõttu vaenulikult ka siis, kui oht tegelikkuses puudub. Sellest tulenevalt tekib ühiskonnas põhjendamatu diskrimineerimine, mis avaldab olulist mõju moslemite võimalustele tööturul konkureerida. Isegi, kui moslemil õnnestub saada elulookirjelduse põhjal intervjuule potentsiaalse tööandja juurde ja vestluse põhjal hea mulje jätta, ei saa veel loota, ta valitaks osutub. Uuringu tulemused kinnitavad, et vestlus ja sotsialiseerumine vähendab eelarvamusi, kuid prantslased eelistavad lävida ikka inimestega, kelle religioosne taust on neile tuttav. (Adida et al. 2016, 105) See seletab ka asjaolu, miks on kristliku taustaga immigrantidel Prantsusmaal oluliselt lihtsam tööd leida.

Uuringu tulemused näitasid muuhulgas ka selget vahet suhtumises moslemitesse sõltuvalt nende arvukusest konkreetses keskkonnas. Väike arv moslemeid ümbruskonnas ei tekita prantslaste jaoks probleeme. Küll aga muutub suhtumine siis, kui moslemite arv kasvab. Mida rohkem moslemeid prantslaste hulgas on, seda suuremaks kasvab vaenulikkus nende vastu. See asjaolu on aga oluline argument tööandjale, et hoida moslemite arv kollektiivis väheolulisena. Enamik ettevõtteid järgib uhkusega Prantsuse kultuuritavasid, sellele toetub enamasti ka ettevõtte kultuur ning seda ei taheta mingil kujul ohtu seada. Isegi kui tööandja ise moslemite ohtu ei näe, peab ta arvestama kogu kollektiivi ning ka klientide suhtumisega. (Ibid. 106) Ka see argument annab töö otsingul kristlasele eelise moslemi ees.

Moslemite tavad ja suhtumine tekitavad küll ühiskonnas teatud probleeme ja seetõttu on ettevaatlikkus põhjendatud, kuid selline ettevaatlikkus ilmneb praegusel Prantsusmaal liialdatud vormis ning annab alust konspiratsiooniteooriatele. Sellest tulenevalt suureneb islamofobia ja põhjendamatu diskrimineerimine, mis raskendab veelgi moslemite integreerumist Prantsusmaa ühiskonda. (Ibid. 106-107) Üheks põhjendamatu diskrimineerimise leviku põhjuseks on liialdatud hirm vandenõuteooria ees, mille kohaselt

hakkavad kultuurivähemused õõnestama sotsiaalset ühtekuuluvust (Adida et al. 2016, 12). Kui domineeriv üldsus tunneb kultuurilist distantsi endasuguste ja vähemuste vahel, tekib domineerival üldsusel hirm selle ees, mis saab nende kultuurist, kui seni vähemuses olnud võõrapärase kultuuri järgijate arv kasvab. (Ibid. 11) Praegune immigratsioonilaine annab sellisele hirmule eriti suure tõuke.

Prantsusmaa suurearvulist moslemi kogukonda arvestades ei ole mõistlik sellistel liialdustel võimutseda lasta. Vastastikune vaen, hirm ja usaldamatus ainult suurendavad konflikte. Islamofoobia vähendamiseks ühiskonnas tuleb kõigepealt tuvastada mehhanismid, mis selle säilimist ja kasvamist toetavad. Neid faktoreid arvesse võtmata kuulub integratsioonipoliitika paratamatult läbikukkumisele. Kui näiteks tuvastatakse ainult need komponendid, mis tekitavad põhjendatult islamofoobiat, paneb see integratsiooni ebaõnnestumisel kogu süükoorma moslemitele. Sel juhul kujundatakse poliitika, mille eesmärk on mõjutada üksnes moslemite käitumist. Kuid, kui kohalik elanikkond käitub moslemite suhtes provotseerivalt vastumeelselt, ei lahenda selline poliitika diskrimineerimist, mida islamofoobia tekitab. (Ibid. 5-7)

Suurearvuline moslemi kogukond on Prantsusmaal tegelikkus, millega tuleb arvestada ja millest tulenevate probleemidega tuleb ühiskonnal toime tulla. Seni ei ole Prantsusmaa suutnud levitada oma vabariiklikke põhiväärtuseid - vabadus, võrdsus, vendlus - immigrantide hulka, kes elavad ühiskonnas kehvemates tingimustes, enamasti suurlinnade äärelinnades. (Shani 2015 e-ir) Samuti ei suudeta eristada ekstremiste ülejäänud moslemi kogukonnast. Üldistavalt halvustav suhtumine ärritab kogukondi, kes tunnevad end seetõttu häbistatuna ja riigi poolt reedetuna ning distantseeruvad ühiskonnast veelgi. (Bauberot 2015, 158)

Prantsusmaa islami kogukonnas on moslemeid väga erinevatest etnilistest rühmadest. Suurem osa Prantsusmaal elavatest moslemitest on Alžeeria, Maroko ja Tuneesia päritolu. Kuid märkimisväärse osa moodustavad ka Türgi, Lähis-Ida ja Sub-Sahhaara moslemite järeltulijad. (Couvreur 1998) Enamasti räägitakse aga islami kogukonnast üldiselt ning kogu grupile omistatakse ühetaolised omadused. Ka see on üks põhjendamatu diskrimineerimise vorme ning sellise olukorra parandamine on vähemalt osaliselt Prantsusmaa ja selle kodanike võimuses.

Muuhulgas tuleks Prantsusmaa ühiskonnal tunnustada ka moslemi kogukonna poolt ettevõetud samme, mis viivad neid assimileerumisele lähemale. 2014. aasta juunis andis Prantsuse islamistlik nõukogu (Conseil français du culte musulman) välja Prantsuse

moslemite ühiskondliku kooselu konventsiooni, mis sätestab, et Prantsusmaal on moslemite põhiprintsiibiks respekterida vabariiklikke seaduseid. Seda peetakse ühiskondliku harmoonilise kooselu aluseks. Iga moslemit kohustatakse võtma ekstremismist eemalehoidmine enda südameasjaks. Samuti kinnitab konventsioon, et Prantsuse moslemid tunnistavad täielikult meeste ja naiste võrdsust ning ei nõua naistelt islamistlike peakatete kandmist. Islami esindajad Prantsusmaal mõistavad hukka igasuguse fanatismi ja vägivalla islami nime all. Selliste seisukohtade levitamine, mis toetavad tolereerivamat ja mõõdukamat islamit, vajaks ühiskonnas suuremat kõlapinda. (Adida et al. 2016, 165)

Põhjendamatu diskrimineerimisena on tõlgendatav ka ebavõrdne olukord moslemite ja kristlaste vahel, mis seab kristluse tänu Euroopa kristlikule kultuuripärandile soodsamale positsioonile. Olenemata sellest, et nii demokraatlikud printsiibid kui ka *laïcité* lubavad võrdseid tingimusi kõikidele religioonidele. 2014. aastal OFRE/Randstad poolt Prantsusmaal läbiviidud uuring kinnitab, et suurem osa religioonil tuginevatest nõudmistest ja soovidest on seotud religioossete pühadega. Prantsusmaa on küll ametlikult sekulaarne riik, kuid seal kasutusel olev kalender on endiselt kristlik. Muude religioonide pühad satuvad aga harva kristlike pühadega samadele kuupäevadele ning sellest tulenevalt tunnetavad teiste religioonide järgijad õigustatult ühiskonnas ebavõrdsust. (Ibid. 163-164) Teatud kristlike pühade asendamine riigipühade kalendris teiste Prantsusmaal praktiseeritavate religioonide omadega, on olnud mitmeid kordi Prantsusmaal arutluse all. Kuid sellised ettepanekud on kohanud ühiskonnas seni tugevat vastuseisu. Prantsusmaa jaoks peegeldab kalender nende ajalugu ja kultuuri ning seetõttu näevad nad kristlikku kalendrit Prantsusmaa kultuuripärandi osana.

Adida, Laitini ja Valforti uuring tõestas, et riigi poliitika, mis toetab assimileerumist saavutab immigrantide integreerimisel paremaid tulemusi kui multikultuursust toetav poliitika. Kuid assimileerimine ise ei ole veel piisav, et ära hoida vastastikust vaenu. Uuringu läbiviijad on arvamusel, et vaenu ja diskrimineerimise ärahoidmiseks tuleb võtta kasutusele meetmed, milles on omapoolne panus nii vastuvõtval ühiskonnal kui ka immigrantidel. (Ibid. 14)

JÄRELDUSED

Tänapäeva globaliseerunud maailm oma multikultuursete ühiskondadega ei saa religiooni rolli kuidagi vältida. Religioon on põimunud tihedalt nii majanduse, poliitika, kultuuri kui ka välissuhetega. Seetõttu ei ole kaasaegses maailmas võimalik lahendada lõplikult probleeme ega ära hoida konflikte religiooni mõju sügavuti tundmata. Seoses suurenenud terrorismiohuga on religioon läänemaailmas küll aktuaalne teema, kuid suurem osa sellega seonduvatest debattidest, sõnavõttudest ja artiklitest keskendubki vaid fundamentalismile ja radikaliseerumisele ehk islami äärmuslikule vormile. Selle kõrval vajaksid aga suuremat tähelepanu ka mitmed muud religiooniga seonduvad aspektid, mis tekitavad ühiskonnas pingeid ja takistavad ühiskonna rahumeelset toimimist. Seda eriti praeguses Euroopas, kus massilise rände tulemusel on moslemite osakaal ühiskonnas väga kiiresti kasvav.

Euroopa on püüdnud jääda religiooniküsimustes neutraalseks ning olenemata asjaolust, et Euroopa riigid on viimase sajandi jooksul suures osas sekulariseerunud, pakub siinne ühiskond erinevate religioonide järgijatele võimalust oma religiooni praktiseerida. Demokraatlikule ühiskonnale kohaselt järgivad Euroopa riigid sealjuures võrdsuse printsiipi - igale religioonile peab olema tagatud ühiskonnas võrdsed võimalused.

Uurimistöö tulemused näitasid, et religiooniga seonduv probleemistik on olulisem ja komplitseeritum kui Euroopa seda endale teadvustanud on. Religioonid on oma olemuselt erinevad. Kui kristlusest on võimalik sekulaarse ühiskonna normidega kohandada, siis islami puhul on see märkimisväärselt keerulisem. Tähelepanuta ei saa jätta ka asjaolu, et Euroopa riikides on oma usku praktiseerivate kristlaste osakaal riigiti erinev, kuid kristlik kultuuripärand oma väärtusbaasi ja kommetega on säilinud suuremal või väiksemal määral kõikides Euroopa riikides. Seetõttu on kristliku taustaga immigrantidel euroopalikku ühiskonda oluliselt lihtsam sisse elada. Traditsioonilist islamit järgivale moslemile kristliku kultuuripärandiga sekulaarne Euroopa ühiskond ei sobi. Islam on võõras ka Euroopa jaoks. Uuringute tulemused näitavad, et ka mõõdukad moslemid kohtavad oma tavade, kommete ja väärtusbaasiga arvestatavalt suurt vastuseisu ühiskonna poolt. Euroopa riikide

integratsioonipoliitikad ei ole aga sellistele religioossusest tulenevatele asjaoludele ning selle võimalikule mõjule tulevikus, siiani piisavalt tähelepanu pööranud.

Moslemite integreerimine kristliku pärandiga Lääne ühiskondadesse on suures osas ebaõnnestunud. European Social Survey (ESS), mis mõõdab suhtumist, uskumusi ja käitumismustreid seitsmeteistkümnes Lääne-Euroopa riigis, toetab Adida, Laitini ja Valforti poolt Prantsusmaal läbiviidud uuringu tulemusi, mis kinnitavad, et:

1. moslemitest immigrandid kogevad süsteemselt rohkem diskrimineerimist kui kristlasest immigrandid;
2. moslemite eraldumine ühiskonnast ei vähene, vaid pigem suureneb aja jooksul.
(Adida et al 127)

Sellised tulemused kinnitavad, et Euroopas seni kasutusel olnud integratsioonipoliitikad pole suutnud islami mõju sekulaarses kristliku kultuuripärandiga ühiskonnas õiglaselt hinnata. Seda, et multikulturalistlik lähenemine ei ole viinud oodatud tulemusteni, on tunnistanud nii Suur-Britannia kui ka Saksamaa. Uurismistöös käsitletud uuring tõestab, et ka Prantsusmaal kasutusel olev range assimileerumisele orienteeritud poliitika ei suuda luua ühiskonnas rahumeelset õhkkonda.

Asjaolu, et islami levimine on Euroopale ohuks, tunnistavad praeguseks kõik Euroopa riigid. Küll aga keskendutakse peamiselt radikaliseerunud moslemitele ning sellise protsessi ärahoidmisele. Uuringud on aga selgelt näidanud, et ühiskonnas tekitavad märkimisväärselt pingeid ka mõõdukad moslemid oma elulaadi, väärtuste ja tõekspidamistega. Moslemitest immigrandid moodustavad Euroopas kogukondi, mille liikmeid ühendab ühine religioosne taust. Islam on osa nende identiteedist, millel tuginevad nende veendumused ja ühtekuuluvustunne kogukonnaga. Selline kogukond ei ole aga valmis aktsepteerima täielikult euroopalikke norme ja väärtuseid ning tunneb end ühiskonnast eemaldatuna.

Teiselt poolt edastab euroopalik demokraatlik ühiskond, mille üheks põhiprintsiibiks on pakkuda kõikidele ühiskonnaliikmetele võrdseid õiguseid, moslemitest immigrantidele vastuolulisi sõnumeid. Kristliku kultuuripärandiga ühiskond ei ole tegelikkuses valmis pakkuma islami järgijatele kristlastega samaväärseid õiguseid. Olenemata asjaolust, et Euroopa on suures osas sekulariseerunud, järgib sinne ühiskond kristlikule religioonile omaseid tavasid, kombeid ja väärtusbaasi, mis on ajalooliselt euroopalikku ühiskonda juurdunud. Sellele asjaolule ei pööra Euroopa erilist tähelepanu. Moslemite jaoks mõjub selline aspekt aga õigustatult diskrimineerimisena.

Kui riiklik poliitika lubab ühiskonda vastu võtta võõrast kultuuriruumist päris immigrante, peab nende integreerumisele kaasa aitama kogu ühiskond. Ühiskonnale vastuvõetamatu grupp kogeb tahes tahtmata vastuseisu ja vaenu. Uurimistöö tulemused näitasid, et Euroopas on selliseks grupiks peamiselt moslemid. Diskrimineerimine on seega suuremas osas religioonipõhine. Põhjused peituvad nii moslemitest immigrantide käitumistavades kui ka vastuvõtva ühiskonna suhtumises, milles peegeldub vastumeelsus ja hirm. Kuna moslemite immigratsioon Euroopasse on endiselt kasvav ning islamfoobia üha suurenev, peaks integratsioonipoliitika suutma sellist vastuseisu vähendada.

Euroopa ei ole praeguses olukorras võimeline integreerima täielikult immigrante, kelle religioosne taust on eurooplasele võõras ja religioosne identiteet euroolasest märkimisväärselt tugevam. Samuti ei ole arvestatav osa Euroopasse saabunud immigrantidest ise valmis muutma oma suhtumist ja usulisi tavasid sel määral, et integreeruda euroopalikku ühiskonda. Euroopa riikide integratsioonipoliitikad on siiani religiooni mõju alahinnanud. Islam on osutunud Euroopa jaoks oodatust tugevamaks ja paindumatumaks jõuks. Euroopalikud demokraatlikud printsiibid, mis tagavad ühiskonnas usuvabaduse, kõikidele religioonidele võrdsed võimalused ja riigi neutraalsuse kõikide religioonide suhtes, ei suuda tänases olukorras tagada eurooplasele harjumuspärase keskkonna ja kultuuriruumi säilimist.

KOKKUVÕTE

Käosoleva uurimistöö eesmärgiks oli hinnata religiooni käsitlest ning selle mõju integratsiooniprotsessile tänases Euroopas. Autor otsis muuhulgas vastuseid küsimustele:

1. Mil määral on Euroopa võimeline integreerima immigrante, kelle religioosne taust on eurooplasele võõras ja religioosne identiteet keskmisest euroolasest märkimisväärselt tugevam;
2. Mil määral on Euroopasse saabunud immigrandid ise valmis muutma oma suhtumist ja usulisi tavasid, et integreeruda euroopalikku sekulaarsesse ühiskonda.

Teema laiemaks mõistmiseks ja sügavamaks analüüsiks käsitles autor Prantsusmaa näidet. Prantsusmaa on kristliku kultuuripärandiga ühiskond, kus elab Euroopa suurim moslemite kogukond, mistõttu pidas autor sellist ühiskonda eelpooltoodud küsimuste analüüsiks parimaks valikuks. Eesmärgi saavutamiseks analüüsis autor erinevaid teaduslikke uuringuid, õigusakte, ametlikke dokumente ja teadusartikleid.

Uurimistöö tulemused kinnitasid, et religioon omab kaasaegses Euroopas suuremat rolli kui seda teadvustatud on. Euroopa integratsioonipoliitika toetuvad modernsele demokraatlikule ühiskonnamudelile, kus religioon on riigist lahutatud alates Valgustusajastust. Religiooni praktiseerimine on lubatud, kuid seda peetakse iga inimese eraasjaks. Uurimistöös tulemused kinnitasid, et religiooni ei saa tänapäeval käsitleda vaid kui üht inimeste organiseerituse vormi. Religiooni mõju ühiskonnas on mitmetahuline ja puudutab muuhulgas ka poliitikat ning julgeolekut. Riikidel ja seaduseandjatel tuleb leida viis, kuidas tagada ühelt poolt fundamentaalsed usu- ja südametunnistuse vabadused nii individuaalsel kui kollektiivsel tasandil ning samas ka riiklik ja rahvuslik julgeolek.

Olukorra keerukus on tänases Euroopas hästi tuntav. Ebastabiilne olukord Põhja-Aafrikas on suurendanud oluliselt immigratsiooni Euroopa riikidesse, kus juba mõned kümnendid on olnud probleeme suureneva islami kogukonnaga. Demokraatlikule ühiskonnale kohaselt püüab Euroopa tagada kõikidele ühiskonnaliikmetele usuvabaduse ning järgib printsipi, mille kohaselt on igale religioonile tagatud võrdsed võimalused. Riigi kohustus on olla usuelu korraldajana neutraalne ja erapooletu, et tagada avaliku korra, harmoonia ja

tolerantsuse säilitamine. Veendumuste ja usu põhjal diskrimineerimine ja vihavaenu õhutamine on sealjuures keelatud. Uurimistöös ilmnas, et selliste printsiipide järgimine on Euroopale üha keerulisem.

Moslemitest immigrantide jaoks on sekulaarne ühiskond võõras. Nii nagu on eurooplasele võõras moslemite elustiil. Selle tulemusena moodustavad moslemid Euroopas kogukondi, mille liikmeid ühendab ühine religioosne taust. Selline kogukond ei ole valmis aktsepteerima täielikult euroopalikke norme ja väärtuseid ning tunneb end seetõttu ühiskonnast eemaldatuna. Kristlastest immigrantide jaoks on integreerumine euroopalikku ühiskonda oluliselt lihtsam. Euroopa riigid on küll suuremas osas sekulariseerunud, kuid ka kõige sekulaarsem Euroopa riik näeb oma ühiskonda põhiolemuselt kristlikuna. Samuti on euroopalikus ühiskonnas säilinud mitmed kristlikud tavad ja kombed ning väärtussüsteem, mis seab kristlastest immigrantidele võrreldes moslemitega soodsamad tingimused. Kristliku kultuuripärandiga ühiskond ei ole seega tegelikkuses valmis pakkuma islami järgijatele kristlastega samaväärseid õiguseid. See aga saadab moslemitest immigrantidele euroopalike demokraatlike vabaduste kohta vastuolulisi sõnumeid. Euroopa ei pööra sellisele asjaolule erilist tähelepanu, kuid moslemite jaoks mõjub see õigustatult diskrimineerimisena.

Integreerumisprotsessi õnnestumisel mängib oma osa nii immigrantide käitumine kui ka neid vastuvõtva ühiskonna valmisolek. Prantsusmaal läbiviidud uuring kinnitas, et ka mõõdukad moslemid kohtavad oma tavade, kommete ja tõekspidamistega arvestatavalt suurt vastuseisu ühiskonna poolt. Kui multikulturalistlik lähenemine lubab ühiskonnaliikmetel elada ühiskonnas oma tavade ja tõekspidamiste kohaselt, siis Prantsusmaal kehtiv range assimileerimispoliitika ning *laïcité* kontseptsioon keelab igasuguse religioossusele viitava sümboolika ja käitumise avalikus ruumis. Olenemata sellest ei suudeta ka Prantsusmaal religioonist tingitud konflikte ning pingeid ära hoida. Selline vastuseis on kahepoolne: ühelt poolt ühiskonnakorraldus eirab moslemite kogukond, teiselt poolt vastuvõttev ühiskond.

Uurimistöö tulemused näitasid, et ühiskonna vastuseis moslemitele on osaliselt põhjendatud, kuid osaliselt ka põhjendamatu. Põhjendatud vastuseisu tekitavad moslemid ise oma käitumise ja tõekspidamistega, mis ei järgi ühiskonnas aktsepteeritavad norme. Põhjendamatu vastuseis ning sellega kaasnev diskrimineerimine tekib vastumeelsusest ja hirmust, mis tuleneb võõrast kultuurist. Viimastel aastatel on sellele lisandunud ka hirm kodumaise terrorismi ees. Liigne hirm ja moslemite kõrgemal tasemel religioossus toidab

ühiskonnas islamofobiat, mis takistab oluliselt moslemite rahumeelset integratsiooni ühiskonda.

Moslemite integreerimine euroopalikku kristliku kultuuripärandiga ühiskondadesse on suures osas ebaõnnestunud. Nii uurimistöös käsitletud Adida, Laitini ja Valforti poolt Prantsusmaal läbiviidud uuring kui ka European Social Survey (ESS), mis mõõdab suhtumist, uskumusi ja käitumismustreid seitsmeteistkümnes Lääne-Euroopa riigis, kinnitavad, et moslemitest immigrandid kogevad süsteemselt rohkem diskrimineerimist kui kristlastest immigrandid ning moslemite eraldumine ühiskonnast ei vähene, vaid pigem suureneb aja jooksul.

Euroopa ei ole praeguses olukorras võimeline integreerima täielikult immigrante, kelle religioosne taust on eurooplasele võõras ja religioosne identiteet keskmisest eurooplasest märkimisväärselt tugevam. Samuti ei ole arvestatav osa Euroopasse saabunud immigrantidest ise valmis muutma oma suhtumist ja usulisi tavasid sel määral, et integreeruda euroopalikku ühiskonda. Euroopa riikide integratsioonipoliitikad on siiani religiooni mõju alahinnanud. Islam on osutunud Euroopa jaoks oodatust tugevamaks ja paindumatumaks jõuks. Euroopalikud demokraatlikud printsiibid, mis tagavad ühiskonnas usuvabaduse, kõikidele religioonidele võrdsed võimalused ja riigi neutraalsuse kõikide religioonide suhtes, ei suuda tänases olukorras tagada eurooplasele harjumuspärase keskkonna ja kultuuriruumi säilimist.

SUMMARY

IMPACT OF RELIGION ON INTEGRATION PROCESS IN EUROPE AT THE EXAMPLE OF FRANCE

Johanna-Maria Soone

European states are following democratic principles, which provide freedom of religion and conscience, equal rights for all the religions and neutrality of state in respect of all the religions. At the present time, when Europe is facing home-grown terrorism and massive immigration from Muslim countries, whose lifestyle, customs and beliefs differ from the ordinary modern society, the provision of such democratic rights to all the individuals is more and more complicated.

The aim of this work is to assess the impact of religion on the integration process in the contemporary Europe. Among other things, the author is focusing on the following issues:

1. To what extent is Europe able to integrate immigrants, whose religious background is unfamiliar to the Europeans and whose religious identity is remarkably stronger than the one of average European;
2. To what extent are the immigrants arrived in Europe ready to change their attitude and religious customs by themselves in order to integrate into the European secular society.

For a better insight of the present situation, the author takes a closer look at the related issues in France. France is a Christian-heritage society with the biggest Muslim community in Europe, which makes it a good basis for the corresponding analysis.

The first chapter of the work concentrates on the role of religion in sociology and politics. In order to obtain a broader understanding, the author examines also the development process and the historical background of the theories in the mentioned areas. As the Western World became more and more secular during the modernization process, it believed to be happening also in other parts of the world. In the modern society, religion has been removed

from the public sphere and is considered as a private affair of their citizens. The present world however shows that religion plays still an important role both in international relations and in domestic issues. As a result of globalization, it has a remarkable impact also to the Western World. Societies, which are based on democratic principles, have to be able to integrate immigrants, to whom a secular social order is unfamiliar and in a certain extent unacceptable.

In the second chapter of the work, the author analysis democratic values and Christian heritage of the present Europe as well as the process of integrating Muslims into such kind of society. Europe has become more and more secular from the Enlightenment era, when the state and church was separated and the modernization process started. But a secular society is unusual and not suitable for practising Muslims. Different values and lifestyle of Muslim community and host population in Europe have generated tensions in society. European countries have used both multiculturalist and assimilationist policies in integrating Muslims into the society, but neither of them has been successful. United Kingdom and Germany, the supporters of multiculturalism have admitted that such kind of integration policy does not work. Also France, the state known for its strong assimilationist policy, has not achieved the desired results. Islam is bigger challenge for Europe than it was expected to be.

In the third chapter of the work, the author examines *laïcité* conception used in France. The main purpose of *laïcité* is to share republican values in the society. *Laïcité* is based on three principles: freedom of religion and conscience, separation of religion and government affairs and on ensuring equality before the law for all the people in spite of their religion or beliefs. *Laïcité* allows practicing any kind of religion, but it has to remain outside the public spaces. The idea is to avoid possible tensions arising from religious matters out of the society. But such kind of requirement is difficult to follow for Muslims, whose religion cannot be hidied that way. Furthermore, those who follow Christianity are in a better position anyway due to the Christian background of the state. Although France is resolutely secular, there are many Christian customs, traditions and values, which people follow without considering them as a part of religion. Therefore, in spite of promised equality for all the religions, it is not ensured in France and it is subject of tensions in the society.

In the forth chapter, the author analyses the role of religion in the integration process in France in detail. The analysis is based on a study carried out in France in order to identify reasons why Muslims integration fails in Christian-heritage societies. The results of the study show that Muslim immigrants experience systematically more discrimination than their

Christian counterparts and Muslims' separation from the host population does not improve but rather increases over time. Studies carried out in other European states have reached to the same results. It means, France is not unique in Europe in this issue.

Both Muslims and the host population are responsible for the slow progress of integration. On one hand, Muslim immigrants are not ready to change their attitude and religious customs to the extent, which would allow them to integrate into European secular society. On the other hand Europeans do not accept completely immigrants, whose religious background is unfamiliar for them and whose religious identity is remarkably stronger than the one of average European. This has brought along discrimination and anti-Islam sentiments.

Under the present circumstances, following of democratic principles, which provide freedom of religion and conscience, equal rights for all the religions and neutrality of state in respect of all the religions is a real challenge for Europe.

VIIDATUD ALLIKAD

- Adida, C. L., Laitin D. D., Valfort M (2016). Why Muslim Integration Fails in Christian-Heritage Societies. 1 edition. London: Harvard University Press
- Analyse: 1989-2011 Enquête sur l'implantation et l'évolution de l'Islam de France. IFOP 2011. http://www.ifop.fr/media/pressdocument/343-1-document_file.pdf (15.03.2016)
- Balibar, É. (2004) Dissonances within Laïcité. *Constellations* 11(3): 353-367
- Barker, J.P., (2013). Interview with Arshin Adib-Moghaddam - The Clash of Civilizations. Twenty Years On. Barker J.P. Bristol: E-International Relations
- Baubérot, J. (2015) Les 7 Laïcités françaises. Pariis: Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme
- Chirac on the secular society (2003) *BBC News* 18.12.2003. <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3330679.stm> (14.03.2016)
- Coudenhove-Kalergi, R. N. (1988). Totaalne Riik - Totaalne inimene. Tallinn: "Perioodika"
- Couvreur, G. (1998). Musulmans de France. Diversité, mutation et perspective de l'islam français. Editions de l'Atelier
- Erlanger, S., Freytas-Tamura, K. (2015). Old Tradition of Secularism Clashes with France's New Reality. *The New York Times*. 05.02.2015. (10.03.2016)
- Fox, J, Sandler, S. (2006) Bringing Religion into International Relations. New York: Palgrave Macmillan
- Francois-Cerrah, M. (2015) Olivier Roy on Laicite as Ideology, the Myth of 'National Identity' and Racism in the French Republic. *Jadaliyya*. <http://www.jadaliyya.com/pages/index/21640/olivier-roy-on-laicite-as-ideology-the-myth-of-nat> (22.04.2016)
- Guénois J (2012). L'image de l'islam se dégrade fortement en France. *Le Figaro*. 25.10.2012. <http://www.lefigaro.fr/actualite-france/2012/10/24/01016-20121024ARTFIG00700-l-image-de-l-islam-se-degrade-fortement-en-france.php> (14.03.2016)
- Hadden, Jeffrey K. "Toward Desacralizing Secularization Theory" *Social Forces*, 65 (3), 1987b, 587–611.

- Haynes, J. (2007). *An Introduction to International Relations and Religion*. Harlow: Pearson Longman
- Herrington, L. M., McKay, A. (2015). *The World is the Mighty Temple of the Gods'. - Nations under God. The Geopolitics of Faith in the Twenty-First Century*. Herrington, L. M., McKay, A., Haynes J. Bristol: E-International Relations
- Huntington, S. P. (1999). *Tsivilisatsioonide kokkupõrge ja maailmakorra ümberkujunemine*. Tartu: Fontere Kirjastus.
- Joppke, C. (2009) *Veil: Mirror of Identity*. Cambridge: Polity Press
- Ilves, T. H. (2016) President Ilves Eesti Vabariigi iseseisvuspäeva aktusel 24. veebruaril 2016 Estonia kontserdisaalis <https://president.ee/et/ametitegevus/koned/12046-2016-02-24-17-30-44/index.html> (16.03.2016)
- Kiviorg, M. (2013). Neutraalsus usuküsimustes – müüt või tegelikkus? *Postimees* 05.01.2013
- Kymlicka, W. (2012). *Multiculturalism: Success, failure, and the future*. Migration Policy Institute. Berliin: Verlag Bertelsmann Stiftung
- Les Français et la laïcité (2015). *IFOP pour Sud Ouest Dimanche* http://www.ifop.fr/media/poll/2929-1-study_file.pdf (16.03.2016)
- Martin, J. P., (2015) Whose God? A Human Rights Approach. *Nations under God. The Geopolitics of Faith in the Twenty-First Century*. Herrington, L. M., McKay, A., Haynes J. Bristol. United Kingdom: E-International Relations
- Mendelsohn, Everett “Religious Fundamentalism and the Sciences” in Martin E. Marty and R. Scott Appleby eds., *Fundamentalisms and Society: Reclaiming the Sciences, the Family, and Education*, Chicago: University of Chicago Press, 1993, 23–41.
- Merkel urges Germans: stand up for Christian values (2010). Heneghan, T. Reuters. 16.11.2010. <http://in.reuters.com/article/us-germany-cdu-christianity-idINTRE6AE3K520101115>. (10.03.2016)
- Murshed, S. M. (2013). *The Crescent and the Cross - The Clash of Civilizations. Twenty Years On*. Barker J.P. Bristol: E-International Relations
- Nilsson, P. (2015). ‘Secular Retaliation’: A Case Study of Integralist Populism, Anti-Muslim Discourse, and (Il)liberal Discourse on Secularism in Contemporary France. *Politics, Religion & Ideology*, Routledge Taylor & Francis Group
- Norris, P., Inglehart R. (2004) *Sacred and Secular: Religion and Politics Worldwide*. Cambridge: Cambridge University Press
- Reisebrot, M (2014) *Religion in the Modern World: Between Secularization and Resurgence*. Max Weber Lecture. 15.01.2014

Ringvee, R. (2008). Religiooni roll muutuvast Euroopas. *Diplomaatia* nr 64. Detsember 2008

Ringvee, R. (2011) Religioon mõjutab ka uskmatut. *Eesti Päevaleht* 17.05.2011

Ringvee, R. (2016) Maailm läbib ainulaadset protsessi
<http://kultuur.err.ee/v/arvamus/d6f9ad35-ba72-4b89-a388-37d2a1e90449/ringo-ringvee-maailm-labib-ainulaadset-protsessi>

Saar, J. (2014). XXI sajandi väljakutse: tsivilisatsioonid, kultuurid, väärtused. Tallinn: Hea Raamat.

Qu'est-ce que la laïcité? <http://www.gouvernement.fr/qu-est-ce-que-la-laicite> (10.03.2016)

Shani, G. (2015). La Haine: Laïcité, Charlie Hebdo and the Republican War on Religion. *E-International Relations*. 29.01.2015. <http://www.e-ir.info/2015/01/29/la-haine-laicite-charlie-hebdo-and-the-republican-war-on-religion/> (16.03.2016)

Zuber, V. (2008). La séparation des églises et de l'état en France et à Genève (1905-1907): Une solution pour deux histoires. *French Politics, Culture, and Society* 26: 71-91.